

Yayın Geliş Tarihi: 20.10.2020

Yayına Kabul Tarihi: 22.04.2021

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Sağlam, Nevzat, "Samsun ve Civarında Ermeni ve Rumların Faaliyetleri (1880-1920)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 68 (2021): 57-106.

Araştırma Makalesi

SAMSUN VE CİVARINDA ERMENİ VE RUMLARIN FAALİYETLERİ (1880-1920)

(THE ACTIVITIES OF ARMENIANS AND GREEKS
AROUND SAMSUN (1880-1920))

Nevzat SAĞLAM*

Öz: 18 ve 19. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin devlet ve toplum yapısında da değişikliklere neden olmuş ve Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerde bağımsızlık fikrinin doğurmasına ön ayak olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesinden yararlanan Ermeniler ve Rumlar, batılı devletlerin vaatleri doğrultusunda bağımsız bir devlet kurma hayali içine girerek, onlarla iş birliği yapma yoluna gitmiş ve isyana kalkışmışlardır. Bir tarafta Karadeniz bölgesinde Pontus adıyla bir devlet kurmak isteyen Rumlar, diğer tarafta doğuda bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmak isteyen Ermeniler, ülkenin hemen her tarafında muhtelif isimlerle komitalar, cemiyetler kurarak teşkilatlanmışlardır. Hem Ermeniler hem Rumlar kurdukları silahlı çetelerle Trabzon'dan Samsun'a kadar sahil şeridi boyunca eşkıyalık faaliyetlerinde ve birçok katliamlarda bulunmuşlardır.

Bu çalışmada Ermeni ve Rum çetelerin Orta Karadeniz Bölgesinde yer alan Samsun ve civarındaki kaza, kasaba ve köylerde gerçekleştirdikleri eşkıyalıklar arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samsun Tarihi, Osmanlı, Ermeni, Rum, Eşkıyalık

* ORCID: 0000-0003-0733-8939
Doç. Dr. Karabük Üniversitesi Öğretim Üyesi. nevzatsaglam@karabuk.edu.tr

Abstract: *The economic and political developments that occurred in Europe in the 18th and 19th centuries caused changes in public order and the social structure of the Empire and set the path for the idea of independence becoming popular among the non-Muslim population living in the Empire. Armenians and Greeks taking the advantage of the loss of power of the Ottoman Empire conspired with western countries to achieve their dreams of establishing an independent state through their help and set out to rebel. Greeks, who wanted to establish a state called Pontus in the Black Sea region, and Armenians who wanted to establish an independent Armenian state in eastern Anatolia, established some terrorist organizations with various names in various regions. Both Armenians and Greeks, with their bandits, carried out banditry activities and massacres along the coastline from Trabzon to Samsun.*

In this study, the banditry activities of Armenians and Greeks in Samsun and its surrounding towns and villages are examined in the light of archive documents.

Keywords: *History of Samsun, Ottoman, Armenian, Greeks, Banditry*

Giriş

Osmanlı Devleti Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Akdeniz ülkeleri arasında güçlü bir dünya devleti özelliğini uzun yıllar devam ettirmiştir. Hâkim olduğu coğrafyada bünyesinde barındırdığı farklı din, dil, millet ve kültürlere mensup unsurları hoşgörülü bir anlayışla idare etmiştir. Fethettiği yerlerde halkı İslamlaşma ve Türkleşmeye zorlamadığı gibi, sömürüye dayalı bir idare tarzını da benimsememiştir.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında yaşayan azınlıklar arasında uyanan milliyetçilik fikirleri, birtakım batılı devletlerin de teşviki ve desteği ile ayaklanmalara sebep olmuştur. Bu ayaklanmalar Osmanlı Devleti'nin sosyal bünyesini sarsan hadiseler doğurmuştur. Devlet içinde sayıları yirmiden fazla olan azınlıklar arasında özellikle çeteci/komitacı Rumlar ile milliyetçilik duygularıyla harekete geçen Ermeniler, Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan ve yıllarca devam eden isyanların faili olmuşlardır. Bu çalışmada Orta Karadeniz bölgesinde yer alan Samsun ve civarındaki kaza, kasaba ve köylerde Ermeni komitacılarının ve Rum çetelerinin eşkıyalıkları ve bunlara karşı imparatorluğun yürüttüğü faaliyetler ele alınmıştır.

1. Ermenilerin Çetecilik Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde azınlıklar sorunu ya da bir Ermeni problemi söz konusu olmamıştır. Osmanlı Devleti'nde paşalık, bakanlık ve milletvekilliği gibi önemli makamlara getirilmiş olan Ermeniler¹, kendilerine tanınan haklar çerçevesinde uzun yıllar huzur ve güven içinde tebaa-yı sâdika/devlete bağlı vatandaş olarak yaşamışlardır. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla, Osmanlı topraklarının başka ülkeler tarafından paylaşılması ve Müslüman olmayan unsurların bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi şeklinde tanımlanabilecek *Şark Meselesi'nin*² bir uzantısı olarak, emperyalist politikalar izleyen Avrupa devletlerinin

1 Osmanlı döneminde önemli makamlara getirilen Ermeniler hakkında geniş bilgi için bkz. Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi* (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 227-336; Taner Aslan, "Van Ermeni Murahhasa Vekili Altıncıyan Kırkor'un Layihası Üzerine Bazı Düşünceler," *Ermeni Araştırmaları* 67 (2020): 83-114; Ercan Karakoç, "Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi," *Ermeni Araştırmaları* 52 (2015): 85-140.

Ermenilerin devlet nezdindeki itibarları ve Türklerle et-kemik misali birlikteliklerine dair Abdurrahman Şeref Efendi'den naklen bkz. Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Mayıs 2010): 132.

2 Kemal Beydilli, "Şark Meselesi," *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 38, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010): 352-357.

teşvikiyle Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması için harekete geçilmiştir. Ermeni milliyetçiler tarafından yurt içinde ve dışında kurulan örgütler 1890 yılından itibaren silahlı eylemlere başlamışlardır. I. Dünya Savaşı’nın çıkması ise faaliyetlerini daha da artırmalarına olanak sağlamıştır. Cephelerde Ruslarla savaşan Osmanlı aleyhine düşmanla iş birliği yapmış, ikmal yollarını kesmiş, köyleri basarak savunmasız insanları katletmişlerdir.³

I. Dünya savaşı sonrasında mağlubiyetin sonucu olarak birçok problemle yüz yüze gelen Türk milleti, bir taraftan bağımsız bir Ermenistan Devlet’i kurmak için çalışan Ermeni komitacıların, diğer taraftan Karadeniz sahilinde yeni bir Yunanistan ve Pontus yönetimi tesis etme hayallerini gerçekleştirmek için harekete geçen Rum çetelerinin eşkıyalıklarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ermeni ihtilal komitaları tarafından silahlandırılarak çeteci/isyancı haline getirilen Ermeni köylüleri, işledikleri cinayetlerle emniyet ve asayişi ortadan kaldırmak, cephede düşmanla savaşan askerin gücünü kırmak suretiyle devlet ve millet nezdinde önemli yaralar açmışlardır. Yüzyıllardır idaresinde özgür bir hayat yaşadıkları devlete karşı isyan etmişler, devletin düşmanlarıyla iş birliği yaparak komşuluk yaptıkları halklara saldırmışlar ve imparatorluğun parçalanmasına katkıda bulunmuşlardır.

1887’de Cenevre’de kurulan ve Trabzon, Bafra, Amasya, Merzifon ve birçok şehirde şubeleri bulunan Hınçak örgütü, isyan hareketlerinin başını çekmektedir. 1890’da Tiflis’te kurulan Taşnak isimli ihtilal örgütü de Ermeni ideallerini gerçekleştirmek üzere kurulmuş ve yurt içinde ve dışında birçok faaliyetlerde bulunmuştur.⁴ “Türkiye Ermenistan’ını kurtarmak” gayesiyle çalışan örgütlerin faaliyet araçları ve yöntemleri, basın-yayın ve sözlü propaganda, idarecilere, “hainlere” karşı terör, hazır savaşçı, akıncı alaylar teşkilatı, genel ihtilal teşkilatı, isyan alayları teşkilatı oluşturmak şeklindedir.

3 BOA, BEO 4357/326758; BOA, DH. EUM. 2. Şb., 68/56; HR. SYS, 2872/3; BOA, Y.MTV, 129/69; İsmet Binark, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, 2001), 26-63; Nurcan Toksoy, “1914-1918 Yıllarında Erzincan’da Ermeni Faaliyetleri,” *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, ed. İdris Bal, Mustafa Çufalı (Ankara: Nobel Yayın, 2003), 327-330; Recep Karacakaya, “I. Dünya Savaşı Yıllarında Ermeni Mezalimi (1914-1918),” içinde *1915’e Hapsedilen Tarih Ermeni Meselesi*, Feridun Ata (edt) (Konya: Palet Yayınları, 2017), 91-104; Ayrıca Ermeni komitacılarının yaptıkları zulümler için bkz., Yıldırım Okatan ve Kemal Saylan, “Vehib Paşa’nın Ermeni Mezalimi İle İlgili Rus Mevkidaşlarına Yazdığı Telgraflara Dair,” *Ermeni Araştırmaları* 66 (2020): 111-127. Kağızmanlı Kadı’nın oğlu Aziz ile arkadaşını Kars yolunda yakalayan Ermeni çetecileri kollarını, burunlarını, kulaklarını, dudaklarını kesmiş, derilerini yüzmüş, gözlerini oyarak öldürmüşlerdir, bkz. BOA, DH. KMS, 53/15-23, 41-59. 17.

4 BOA, DH. ŞFR 214/63; DH. ŞFR, 238/21; DH. TMİK. M, 39/1; HR. SYS 2865/29; DH. EUM. 2. Şb., 4/28; Ergün Öz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1994), 16-22; Ermeniler tarafından kurulan komitalar ve örgütler için bk. Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü (HINÇAK-TAŞNAK’tan ASALA ve JCAG-ARA’ya)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009), 36-123.

Harekete geçmek için ise, Türk Devleti'nin zaafa düşmesini en uygun fırsat olarak görmüşlerdir.⁵

Erzurum'da 1890 yılında çatışmalarla başlayan Ermeni hareketlerinin ardından, 1895 yılında Trabzon'da Van eski Valisi Bahri Paşa ile Trabzon Fırka Kumandanı Ahmed Hamdi Bey'e suikast düzenlenmiştir.⁶ Trabzon'daki suikast olayından sonra Canik sancağında Ermenilerin hareketleri takibe alınmış, benzer bir suikast ihtimaline karşı güvenlik önlemleri artırılmıştır.⁷ Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa'da kaçakçılık ve eşkıyalık yapan Ermeni, Rum ve Gürcü çeteleri bertaraf edilerek emniyet sağlanmıştır.⁸

Ermeni komitacıları, basılı-sözlü propaganda vasıtalarını kullanarak masum Ermeni halkını da emellerine hizmet ettirmeye çalışmışlardır.⁹ Komitacılar aldıkları talimatlar doğrultusunda hareket eden bir kısım Ermeniler evlerini, eylemlerde kullanılacak silah ve mühimmatların deposu haline dönüştürmüşlerdir. Kurban Bayramı'nda olay çıkarmak üzere plan yapan komitacılar, silah ve mühimmatlarını Samsun'a bağlı Kadıköy'de¹⁰ bir Ermeni'nin evine gizlemişlerdir.¹¹ Çarşamba'da da evlerde yapılan aramalarda silahlar ele geçirilmiştir. Halkı silahlandırarak isyan hazırlıklarını sürdüren¹² Ermeni komitacılar, evlerde ve dükkânlarda imal ettikleri bombaları civar bölgelere göndermişlerdir.¹³ Yapılan takibat sonucunda Samsun ve Bafra'da silah kaçakçılığı suçundan otuz iki kişi gözaltına alınmış, ele geçirilen silahlarla Ermenice evraklar incelemeye alınmıştır. Ayrıca eylem hazırlığı yapan Hınçak ve Taşnak örgütüne mensup kişiler tutuklanmıştır.¹⁴

Öte yandan toplumda barışın tesisine katkıda bulunması gereken din adamı sıfatı taşıyan metropolit ve papazlar da ihtilalcilerle birlikte hareket etmişlerdir.¹⁵ Hemen her meslekten birçok Ermeni, ihtilal faaliyetlerin içinde

5 Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 115.

6 BOA, HR. SYS 2812/4.

7 BOA, Y. PRK. MYD, 17/17; BOA, DH. MKT, 50/11-17.

8 BOA, Y.MTV, 44/61.

9 Terme'nin Sancaklı köyü sahilinde Cenevre'de basılan Ermenice *Troşak Gazetesi*'nin nüshaları bulunmuştur, bk. BOA, A.MKT. MHM, 548/30; DH. ŞFR, 325/137-1; HR. TH, 305/77.

10 18 Nisan 1898 tarihinde Kadıköy'de 254 hanede, 690 erkek, 703 kadın Ermeni nüfus bulunmaktaydı, bkz. BOA, Y. PRK. DH, 10/42.

11 BOA, İ. HUS, 63/65; A. MKT. MHM, 664/11.

12 BOA, DH. ŞFR 164/83; Y. A. HUS, 291/89. Bağımsızlıklarını silahlı faaliyetler sonucunda kazanacakları propagandası yapan komitalar; "Öküzlerinizi satın, silah ve bomba alın" diyerek halkı silahlanmaya teşvik ediyorlardı, bkz. Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, 14.

13 BOA, DH. EUM. EMN, 88/33.

14 BOA, DH. EUM. 2. Şb., 7/21-12, 25.

15 *Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz*, "Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor," Cilt: 2, Türk Petrol Vakfı, 225.

bulunmaktan geri durmamıştır. Karadeniz bölgesindeki Ermenilerin örgütlenmesinde aktif rol almış olan 45 yaşlarındaki Rahip Tombalyan Kirgor, bölgedeki faaliyetleri organize etmek için Trabzon'dan başlayarak Giresun, Bulancak, Fatsa, Ünye ve Terme'yi dolaşarak Çarşamba'ya gelmiştir. Buradan Havza'ya gitmek isteyen Rahip Kirgor Samsun'da sorguya alınmıştır.¹⁶ Komitacılar namına çalıştığı için gözetim altında tutulan Çarşamba'daki Ermeni Rahibin ise kaçma ihtimaline karşı yakalanması istenmiştir.¹⁷ Samsun'da halı ticaretiyle uğraşan Hüsrev Kasapyan ve kardeşi Kigork'un, ihtilal için çalıştıkları, çetecilere silah temininde aracılık yaptıkları ve yurt dışındaki Ermeni komitacılarla irtibatları tespit edilmesi üzerine Divan-ı Harbe verilmişlerdir.¹⁸ Terme'de tüccar olarak bilinen Zafrazyan Aleksandr ve yeğeni Kiyork hakkında da ihbar üzerine Kaymakamlık soruşturma başlatmıştır.¹⁹

Din adamı kisvesi altında Ermeni çeteleriyle iş birliği yapanlardan biri de aslen Giresunlu Nişan isimli bir şahıstır. Çarşamba'nın köylerinden ikamet eden Nişan, Minasoğlu çetesine katılmış ve bir ara Rusya'ya kaçmış, döndükten sonra Canik Ermeni Murahhaslığı tarafından Vahan/Ohan adıyla Terme'ye papaz olarak tayin edilmiştir.²⁰ Benzer şekilde arşiv belgelerinde Çarşambalı Minasoğlu Nişan²¹ isimiyle geçen bir şahıstan bahsedildiği görülmektedir. Nişan, Minasoğlu çetesine katılmış, bir süre eşkıyalık yaptıktan sonra Rusya'ya kaçmıştır. Buradaki Ermenilerden komitacılar için para toplamış ve Rum pasaportuyla Çarşamba'ya dönmüştür. Canik Ermeni Murahhaslığı Minasoğlu Nişan'ı da Vahan adıyla mektep hocası ve papaz olarak tayin etmiştir. Terme ve Çarşamba'da üç ay kadar papazlık yaptıktan sonra Samsun'da papazlığa başlamıştır. Hakkında yapılan tahkikatta uşaklık ve meyhanecilik yapan biri olduğu, 1309/1894'te kargaşadan yararlanarak Giresun Limanı'ndan Rusya'ya kaçtığı ve burada yedi sene kaldığı tespit edilmiştir. Ruhani sınıfa mensup olan Vahan'ın, Papazlık sıfatının kanunen cinayete mahkûmiyet suçuyla kaldırılmasının mümkün olduğu, hakkındaki suçlamalar da ruhani sınıftan çıkarılması için yeterli olmadığından tekrar Rusya'ya gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir.²²

Bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinde Minasoğlu çetesi, Ermeni çeteleri içinde erken sayılabilecek tarihlerden itibaren adından çokça söz ettirenlerden birisi olmuştur. Minasoğlu çetesi, biri Müslüman Gürcü, onu Rum, diğerleri

16 BOA, DH. MKT, 1515/58; DH. ŞFR, 136/60-1. 10; BOA, DH. MKT, 1518/11.

17 BOA, DH. ŞFR, 136/37.

18 BOA, DH. ŞFR, 50/209.

19 BOA, DH. MKT, 2620/73.

20 BOA, ZB, 459/8.

21 Giresunlu Nişan adlı kişi ile aynı kişi olma ihtimali vardır.

22 BOA, DH. TMİK. M, 177/44.

Ermenilerden oluşan silahlı ve teçhizatlı harekete hazır yetmiş-seksen adamıyla Terme'nin Kurşunludere ormanında gizlenmiştir. Ayrıca Ermeni köylerinden gerektiğinde harekete geçmek üzere beş yüz kadar hazır taraftarı olduğu tespit edilmiştir. Canik sancağında birçok eylemlerde bulunmuş olan Minasoğlu, Havza ve Lâdik kazalarını basarak Amasya'ya saldırıda bulunmaya karar vermiş, ancak Minasoğlu'na lojistik destek sağlayan ve Samsun'da ticaretle uğraşan Eğinli Masaryan İsak, Rus İmparatoru'nun İngiltere Kraliçesiyle görüşmesine kadar harekete geçmeyi geciktirmesini bildirmiştir.²³

Minasoğlu ve taraftarlarından zanlı olan veya mahkûmiyet alıp firarda bulunanlardan aman dileyenlerin affedilecekleri, idama çarptırılanların ise cezalarının hafifletilerek kalebent edilecekleri bildirilmiştir. Bazı çete üyeleri umumi af kapsamında salıverilmiş, fakat bir kısmı tekrar eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Samsun'da yakalanan Ermeni komitacıları, Canik Bidâyet Mahkemesi tarafından tahkikatları tamamlandıktan sonra yargılanmak üzere Trabzon İstinaf Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdir.²⁴

Hükûmet eşkıyayı dağdan indirmek için değişik tarihlerde af çıkartmıştır.²⁵ 1896'da çıkarılan aftan yararlanmak için Çarşambalı Minasoğlu ile Çarşamba'nın Ulupınar köyünden Agop²⁶, Civan ve Hamparsun isimli şahıslar silahlarıyla teslim olmuşlardır. Meşhur çete reisi Minasoğlu'nun teslim olması büyük bir memnuniyete sebep olmuştur. Minasoğlu kendi isteği doğrultusunda tütün fabrikasında çalışmak üzere İskenderiye'ye gönderilmiştir.²⁷ Minasoğlu çetesinde bulunan Oseb ve beraberindekiler tutuklu buldukları Samsun hapishanesinden kaçmışlardır.²⁸ Minasoğlu çetesi sonraki dönemlerde bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinde tekrar aktif rol almış ve birçok eylem gerçekleştirmiştir.

Çarşamba'da eskiden beri tüccar bir aile olan Kayıkçıoğulları²⁹ da çeteci olarak ortaya çıkmıştır. Canik'e bağlı Kurşunlu nahiyesini basarak üç kişiyi dağa kaldıran Kayıkçıoğlu çetesinden üç kişi yakalanmış, kaçırdıkları şahıslar kurtarılmıştır.³⁰ Gürcülerden bazı hainler ve Kayıkçıoğlu çetesinin de

23 BOA, Y.MTV 145/130.

24 BOA, DH. MKT, 236/11.

25 Sultan II. Abdülhamid tarafından muhtelif tarihlerde umumi af ilan edilmiştir. Bunlardan biri de 23 Aralık 1896 tarihinde çıkarılmıştır, bk. Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 1983), 172.

26 Agop'un gizlice hükümete hizmette bulunmuş ve kemik veremine yakalanmış olan oğlu Manas'ın ameliyat için İstanbul'a gitmesine izin verilmiştir, bkz. BOA, DH. TMİK. M, 50/77.

27 BOA, DH. TMİK. M, 40/26 1-33.

28 BOA, DH. TMİK. M, 40/26-10.

29 BOA, HR. MKT, 477/26.

30 BOA, DH. MKT, 1981/4.

katılımıyla sayıları epeyce artan Minasoğlu çetesi; Çarşamba, Ünye ve Terme Kaymakamları ve tabur ağası tarafından takibe alınmıştır,³¹ Minasoğlu ve Kayıkçioğlu çetesinin yakalanması için çok sayıda zaptiye kuvveti sevk edilmiştir.³²

Orta Karadeniz Bölgesi'nin büyük bir kısmında faaliyette bulunan Minasoğlu çetesi Bafra civarında, Kapıkaya ve Ovalık Pınar taraflarında karargâh kurmuştur. Çeteye mensup dilenci kılığındaki kişilerle karşılaşan zaptiye arasında çıkan çatışmada, çete üyelerinden Yozgat'ın Çakmak köyünden Artin ölü diğer ikisi sağ ele geçirilmiştir. Yakalananların üzerinden çıkan evrak ve fotoğraflarla ilgili inceleme başlatılmıştır.³³ Minasoğlu'nun en şerli adamlarından Furunyan ile Fatsalı Kiragos, Terme'nin Kocamanbaşı mevkiinde güvenlik güçleriyle çatışmaya girmişler, Furunyan öldürülmüştür.³⁴

Çarşamba'nın merkezine iki-üç saat uzaklıktaki Kürt ve Çerkes köylerine baskın yapan Minasoğlu eşkiyasının ele geçirilmesi için başlatılan³⁵ takibat sırasında meydana gelen çatışmada çetecilerin bir kısmı ölü, bir kısmı diri ele geçirilmiştir.³⁶ Terme'nin Kiriş Dağı'nda gizlenen eşkiya ile müfrezeler arasında çıkan çatışmada da biri kadın on beş kadar çete üyesi yakalanmıştır. Öldürülenler arasında Merzifon Amerikan Koleji'nde müstahdemlik ve hastabakıcılık yapan iki kadın da bulunmuştur.³⁷ Amasya'dan Çarşamba'ya kadar geniş bir bölgede adeta kol gezen Minasoğlu çetesiyle güvenlik güçleri arasında meydana gelen çatışmalarda çok sayıda çeteci etkisiz hale getirilmiştir.³⁸ Çetelere dışarıdan da eleman desteği olmuştur. Canik civarındaki çetelere katılmak için Osmanlı sınırları dışında kalan Çürüksu (Gürcistan) Ermenilerinden iki yüz kadar gönüllü fedai harekete geçmiştir.³⁹

Komitacıların nasıl bertaraf edilebileceklerine dair yerinde yapılan incelemelere dayanılarak bazı tespitler ve teklifler içeren raporlar hazırlanmıştır. Divan-ı Harp azası Ankara Redif Miralayı Derviş Şükrü Bey'in hazırladığı rapora göre, Canik ve civarında yuvalanan, yolculara saldırılarda bulunarak yol emniyetini ihlal eden Ermeni komitalarından Minasoğlu Ohannes ve Şaki Oseb ile taraftarları ihtilal örgütlerinden aldıkları talimatlar

31 BOA, DH. TMİK. M, 5/25-1.

32 BOA, DH. ŞFR, 192/18; A.MKT. MHM, 664/7; DH. ŞFR, 196/71.

33 BOA, DH. TMİK. M, 7/2-1.

34 BOA, DH. TMİK. M, 39/13.

35 BOA, DH. TMİK. M, 16/60-1.

36 BOA, Y. PRK. BŞK, 46/57-33.

37 BOA, HR. SYS, 2097/20.

38 BOA, DH. TMİK. M, 25/39.

39 BOA, HR. TH, 200/16; HR. SFR. 1, 120/42.

doğrultusunda eşkıyalıklarda bulunmaktadırlar. Ohannes ve Oseb birkaç kişiden ibaret gibi görünse de Çarşamba ve köylerinde yaşayan Ermenilerin çoğu bunlara destek vermektedir. Özellikle tamamı Ermenilerden oluşan ve hane sayısı iki bine yaklaşan Çarşamba'nın Tekfur, Martil, Kapıkaya, Ulupınar, Eğridere, Gökçeköy, Çakmak, Sarıyurt, Katranlı, Kadı, Kiriş, Aluç, Kabaceviz, Yaylacık, Çifteçi, Öküzöğlü, Melathıoğlu, Erbaş, Orta Oymak, Örencik, Çanak köylerinin halkı Minasoğlu çetesine gerektiğinde eşkıya desteğinde bulunmaktadır.⁴⁰ Minasoğlu çetesi, köylerden temin ettikleri yüzlerce adamla yol kesmekte, gasp yapmakta ve cinayetler işlemektedir. Güvenlik güçleri geldiğinde çetelere katılanlar, köylerine dönüp çiftiyle çubuğuyla meşgul olmakta, sanki eşkıyalık yapmamış gibi davranmaktadırlar. Dahası Ermeni köylüleri eşkıyaları evlerinde saklamakta, dikkatleri eşkıyanın esas barınağı olan dağlara çekmektedirler. Kasabalara yerleştirdikleri casusların verdiği bilgilere göre harekete geçen çeteciler, baskın için fırsat kollamaktadırlar. Öte yandan kendi halinde olan, çetelere katılmayan Ermenileri de tehditle kendi taraflarına çekmekte, baskın, katliam ve gasp gibi olaylarla Müslümanları kışkırtarak iki halk arasında çatışma çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bu eylemleri gerçekleştirecek silah ve cephaneye fazlasıyla sahip bulunmaktadırlar. Güvenlik güçlerinin takibatı sırasında kaçıp izlerini kaybettirmekte, müfrezeler geri çekildiğinde ise tekrar ortaya çıkmaktadırlar. Bunların yakalanabilmesi için Samsun, Kavak, Çarşamba, Terme, Ünye, Fatsa, Tokat, Niksar, Lâdik Amasya ve Havza kazalarının hudutlarına kadar geniş bir alanda aralıksız takibat yapılması gerekmektedir. Ayrıca raporda, çetelere yardım ve yataklık edenlere baskı yapılması, ibret için eşkıyanın evlerinin yakılması önerilmektedir. Ermeni eşkıyasıyla hareket eden Gürcü ve Rumların dağıtılması gerektiğine de dikkat çekilmektedir.⁴¹ Bölgeyi iyi tanımları ya da tanıyanların yardım ve yataklık etmesi, çetecilerin daha planlı ve etkili eşkıyalık yapmalarına olanak sağlarken, yakalanmalarını güçleştirmiştir.⁴²

Ermeni çetecileri çatışmaya girmeden zahire, ekmek ve hayvan gasp etmek için de baskınlar yapmışlardır.⁴³ Bunun için özellikle çiftlik sahibi varlıklı kişileri seçen çeteciler, dirençle karşılaştıklarında ise köylüleri kurşuna dizmekten çekinmemişlerdir. Terme'nin Esatçiftliği köyünü basan Ermeni çetecilerle çıkan çatışmada iki çete üyesi yaralanmıştır.⁴⁴ 11 Mart 1917

40 Ermeni çetelerine yardım ettikleri tespit edilenlerin Minasoğlu meselesi bertaraf edileinceye kadar Tirebolu'ya sürgünleri gündeme gelmiştir, bkz. BOA. DH. TMİK. M, 38/57.

41 BOA, DH. TMİK. M, 23/39-1.

42 BOA, DH. TMİK. M, 40/26-10.

43 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-2.

44 BOA, DH. EUM. 2. Şb., 23/12.

tarihinde Terme'nin İnebeyli, Gerfi, Miliç köylerinde çiftlik sahibi kişilerin evlerini basan çeteler de bazılarını şehit ederek mallarını gasp etmişlerdir.⁴⁵

Ünye'nin Denizyolu, Kösedere, Köklük, Alider köylerinde evlere baskın yapan Ermeni ve Rum çeteler, ev sahiplerini katletmişlerdir. Terme'nin Bazlamaç köyünü basan Ermeni çetesi bazı şahısları öldürmüştür. Ermeni ve Rum eşkiyası Samsun'dan Çarşamba, Terme ve Ünye'ye kadar köylere ortaklaşa düzenledikleri saldırılarda birçok cinayet, yaralama ve gasp suçu işlemişlerdir.⁴⁶

Diğer taraftan çete mensupları haberleşmeyi engellemek için postalara saldırıda bulunmuş, telgraf hatlarını kesmişlerdir. Terme'den Ünye'ye giden postaya Miliç civarında saldıran Ermeni çetesiyle çıkan çatışmada posta sürücüsü canını zorlukla kurtararak Terme'ye dönmüştür.⁴⁷ Ünye-Niksar arasında otuz kişilik firari Ermeni çetesinin saldırısına uğrayan postanın muhafızlarından biri şehit olmuş, üç eşkiya yaralanmış, diğerleri posta çantasıyla beygirleri alarak kaçmışlardır.⁴⁸ Ünye ile Terme arasında Akçay'dan Karasu'ya kadar telgraf hatları ve direkleri, düşman gemileriyle sahile çıkarılan ve Karasu ormanlarında gizlenen Ermeni çetecileri tarafından kesilmiştir.⁴⁹ Bu hadiselerin önüne geçmek üzere Terme ve Çarşamba müfrezeleri tarafından takip edilen Ermeni ve Rum çetecilerle Terme civarında çatışma çıkmıştır.⁵⁰

Dağları mesken edinen eşkiyanın yanı sıra sahillerde hareket halinde olan çetelerin de takibi gerekmiştir. Zira Anadolu içlerine nakletmek üzere silah ve patlayıcı maddeleri Canik sahiline çıkaran Ermeni komitacılar, Sivas, Van, Erzurum ve Elazığ civarına silah sevkiyatını da Trabzon ve Samsun üzerinden gerçekleştirmektedirler.⁵¹ Kaçakçılığı önlemek için menfaatine mağlup olmayacak, vatanına milletine bağlı memurların görevlendirilmesi, ayrıca Bafra-Samsun arasında Dereköy, Alaçam'ın Kömenis ve Çarşamba'nın Karaboğaz mevkillerine sahilin denetimini sağlamak için karakollar yapılması kararlaştırılmıştır.⁵² Ancak sahillerdeki güvenlik zaafı sebebiyle faaliyetlerini

45 BOA, HR. SYS, 2436/24.

46 BOA, DH. EUM. AYŞ, 4/45.

47 BOA, DH. ŞFR, 64/88.

48 BOA, DH. EUM. 2. Şb., 69/19; DH. ŞFR, 667/67; DH. EUM. 2. Şb., 21/40.

49 BOA, DH. ŞFR, 79/139-1; *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını Nu: 91, 2007), 390.

50 BOA, DH. ŞFR, 555/42.

51 Mehmet Okur, "Millî Mücadele Döneminde Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Ermeni Faaliyetleri," *Karadeniz Tarihi Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2005, II* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları 2007), 899-912.

52 BOA, BEO, 154/11534; BEO, 167/12471.

artıran çetelere engel olmak için gambot gibi deniz araçlarına ihtiyaç vardı. Canik mutasarrıfı gambot talebinde bulunmuş ise de gambot temin edilemediği gibi motor talebine de olumsuz cevap verilmiştir.⁵³

Samsun'daki Hınçakyan Ermeni komitesi, tutuşturmak istedikleri ihtilal ateşinin önemli bir aktörü olarak gördükleri dağlardaki çetelere silah, cephane, para yardımında bulunarak eylemler yaptırmıştır. Bu olaylarla devleti zayıflatmayı, halkı katletmek ve göçe zorlamak suretiyle bölgedeki nüfus dengesini kendi lehlerine değiştirmeyi hedeflemişlerdir.⁵⁴ Osmanlı Hükûmeti bu olayların Ermeni-Müslüman çatışmasına dönüşmemesine azami özen göstermiştir.⁵⁵ Zira Hristiyanlarla Müslümanlar arasında çıkacak çatışmalara devletin müdahalesi, dünya kamuoyuna katliam olarak lanse edilecek, kan dökülmesine müdahale etmek üzere Avrupa devletleri harekete geçecektir.⁵⁶

Esasen isyan/eşkıyalık hareketlerinin desteksiz başarıya ulaşmasının mümkün olmayacağı bilinen bir gerçektir. Ancak Ermeni ihtilalcileri, yıllarca süren çetecilik faaliyetleri sonunda Avrupalı devletlerden bekledikleri desteği bulamadıkları için devlet kurma ideallerini gerçekleştiremedikleri gibi sakin bir hayat yaşadıkları toprakları da sevk/sürgün edilmek suretiyle kaybetmişlerdir. Ayrıca devlet kurmayı planladıkları ve Ermenistan olarak isimlendirdikleri altı vilayette, yüzde yirmi civarında bir nüfusa sahip olmuş, hiçbir zaman demografik üstünlüğe sahip olamamışlardır.⁵⁷

2. Ermenilerin Sevk ve İskânı

Osmanlı Devleti'nde pašalık, bakanlık ve milletvekilliği gibi önemli makamlara getirilmiş olan Ermeniler,⁵⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başta Hınçak ve Taşnak olmak üzere kurdukları cemiyetlerle Doğu Anadolu vilayetlerinde başlattıkları isyan hareketlerini zamanla yaygınlaştırarak, 1895'te Karadeniz bölgesine taşımışlardır. Türk milletinin savaş halinde bulunduğu ve ölüm kalım mücadelesi verdiği dönemde başta İstanbul olmak üzere yurdun birçok yerinde terör eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı askeri, cephelelerde düşmanla savaşırken, cephe gerisinde kalan ve Ermeni

53 BOA, DH. KMS, 53/3.

54 Sâmîha Ayverdi, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı 2007): 53.

55 BOA, DH. KMS, 53/15.

56 Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, (İstanbul: İz Yayıncılık 1996), 117.

57 Erol Kürkçüoğlu, "Çarlık Rusya'sının 19. Yüzyıldaki Ermeni Politikası ve Erzurum İsyanı (20 Haziran 1890)," *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2015), 229.

58 Osmanlı döneminde önemli makamlara getirilen Ermeniler hakkında geniş bilgi için bk. Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, 227-336.

çetelerinin baskınlarına maruz kalan sivil ve savunmasız halkın güvenliğini sağlamak zorunlu hale gelmiştir.⁵⁹ Doğu vilayetlerini işgal eden Ruslarla iş birliği yapan Ermeniler, onların yardım ve teşvikleriyle 30 bin Müslümanı katletmişlerdir.⁶⁰ Savaş bölgelerine yakın olan Ermenilerden bir kısmı düşmanla mücadele halinde orduya erzak ve askeri mühimmat naklini zorlaştıracak hareketlere kalkışmışlardır. Düşmanla bir olup, asker ve masum halk üzerine silahlı baskınlar yapmış, şehir ve kasabalara saldırılarda bulunarak öldürme, yağmalama ve gasplarda bulunmuşlardır. Lojistik destek yanında askeri sırları da düşmanlarla paylaşmışlardır. Bu sebeple ihtilal unsurlarının harekât alanlarından uzaklaştırılması, âsilere harekât üssü niteliğindeki köylerin tahliye edilmesi zarureti doğmuş, devletin bekası ve emniyetinin korunması yönünde etkili önlemler alınması kaçınılmaz hale gelmiştir.⁶¹ Ermeni komitacıların düşmanla iş birliği yapmalarına mâni olacak, aynı zamanda onların da mukabil saldırılara karşı güvenliğini sağlayacak bir adım atılarak, 27 Mayıs 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'dan *Sevk ve İskân Kanunu* çıkarılmıştır.⁶² Bu kanun doğrultusunda Doğu ve Orta Anadolu ile Karadeniz bölgesinde yaşayan Ermeniler devlet gözetiminde güney vilayetlerine sevk edilmişlerdir.⁶³

Sevk uygulamasında kargaşa ve isyan çıkarmaya elverişli yerlerdeki Ermeni komitacılara öncelik verilmiştir.⁶⁴ Sevke tabi tutulanların emlak ve eşyalarının kayıt altına alınması, mücevheratlarının bankada korunması, arazilerinin başkalarına tahsis edilmemesi konusunda vilayetlere emirler gönderilmiştir.⁶⁵ Bir kısım Ermeni yazarlar tarafından sevk ve iskân sırasında çok sayıda Ermeni'nin öldüğü dile getirilerek, bu hadisenin Ermenilere yönelik büyük bir zulüm olduğu dile getirilmiştir.⁶⁶ Sevk esnasında birçok Ermeni'nin öldüğü

59 Ayrıntılı bilgi için bk., Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2001); M. Törehan Serdar, "Ermeni Sevk ve Tehcirinin Altında Yatan Nedenler," *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 52 (2015): 221-264.

60 BOA, HR. SYS, 2363/1-20; DH. EUM. 2. Şb., 5/31. Van ve civarında Ermenilerin ve Rusların yaptıkları katliamlar için bk. Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, 123-218; Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkiran, Ömer Turan, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, (İstanbul: Tarih Kuram Yayınları 2015), 247-271.

61 BOA, BEO.) 4357/326758; *Takvîm-i Vekâyi*, 18 Receb 1333/19 Mayıs 1331, No: 2189; Ermeni temsilcileri Rusların Kafkasya Valisine on beş bin Ermeni'nin Türk ikmal yollarına saldırıya hazır olduklarını bildirmişlerdir, bk. Mehmet Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınevi 2012), 141.

62 BOA, MV, 198/24.

63 Halaçoğlu, *Ermenilerin Tehciri ve Gerçekler ...*, 47-81; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2005), 37-76.

64 BOA, DH. ŞFR 53/201.

65 BOA, DH. ŞFR 54/420.

66 Wolfgang Gust, *Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-1916*, (İstanbul: Belge Yayınları 2012), 31-178; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 223-228.

doğru olmakla birlikte, 1914-1923 arasında iki buçuk milyon Müslüman da hayatını kaybetmiştir. Bunların önemli bir kısmı Ermeniler tarafından katledilmiştir.⁶⁷

2.1. Samsun ve Civarından Sevk Edilenler

Canik sancağında yaşayan Ermeniler, Halep, Rakka, Zor, Kerek, Havran, Musul, Diyarbakır, Cizre'ye sevk edilmişler⁶⁸ ve sevk edildikleri bölgelerde nüfusun yüzde onunu aşmamak üzere iskân edilmeleri öngörülmüştür.⁶⁹ 26 Temmuz 1915'ten itibaren Samsun'dan 3.711 nüfus Malatya üzerinden sevk olunmuş, Ermeni mahallesinde birkaç kadın, bir İranlı ve bir Romanyalı dışında mahalle tamamen tahliye edilmiştir. Bafra'dan 1.688 nüfus çıkarılmış, Ermeni mahallesi tahliye edilmiş, 150 nüfus bırakılmıştır. Terme'de üç Ermeni köyü tamamen boşaltılmıştır. Sevke tabi tutulmayan 2.876 nüfus, diğer köylere dağıtılmışlarsa da gelen tebligat üzerine bunlar da sevk edilmiştir. Askeri arşiv kayıtlarına göre, sevkleri kararlaştırılan Terme'de kütüğe kayıtlı 2.567 Ermeni,⁷⁰ 1915 yılında Amasya, Karahisar, Sivas yoluyla Samsun'dan Zor ve Musul'a sevk edilmişlerdir.⁷¹ Ünye'de üç büyük köy boşaltılarak, 2.700 nüfus yola çıkarılmış, Fatsa'da bulunan 1.133 nüfusun beş gün içinde gönderilmesi planlanmıştır. Çarşamba'dan 5.743 nüfus sevk edilmiş, böylece Çarşamba'da bulunan on sekiz Ermeni köyü boşaltılmıştır.⁷² Sevkten kurtulmak için kaçan Ermenilerden yakalananlar da sevk edilmişlerdir.⁷³ Sevk sırasında tanzim edilen defterlerdeki bilgilere göre sevke tabi tutulanların sayısı şöyledir:

67 Sina Akşin, "Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi," *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 50 (2015): 91.

68 Recep Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, (İstanbul: Gökkuşbu 2005), 47.

69 BOA, DH. ŞFR, 54/308.

70 BOA, DH. ŞFR, 481/32-1; Tetik, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, 152, 450.

71 Tetik, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, 147, 152.

72 BOA, DH. ŞFR, 481/32-1.

73 BOA, DH. EUM. 2. Şb., 73/53.

Kazası	Sevk sırasında Ermeniler		Yakın mahalle sevk edilenler		Sevk edilmeyenler	Düşünceler
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Nüfus	
Samsun	754	4.079	751	3.780	299	Sevk edilmeyen 299 nüfus, asker aileleriyle, Protestan ve Katolik mezheplerine mensup kadınlardan ve sevk esnasında velileri tarafından Rum haneleriyle bırakılan bilahare elde edilen kadın ve çocuklardan, ticaret ve sanat erbabından ve iyi hal sahibi olan üç aileden ibarettir.
Ünye	927	6.348	887	6.051	297	Sevk edilmeyen 297 nüfus malul ve kimsesizlerle asker aileleri olup, civardaki İslam köylerine dağıtılmak suretiyle yerleştirilmişlerdir.
Bafra	381	1.793	380	1.784	9	Sevk edilmeyen dokuz nüfus Bafra Reji müdürü Apek Efendi'nin ailesi olup, Katolik olduğu cihetle terhis olunmuştur.
Terme	438	2.695	403	2.452	193	Kalanlardan 193 nüfus çocuk ve kadınlardan ibaret olup, köylere taksim edilmiştir.
Çarşamba	1.615	11.393	1.615	10.464	979	Kalanlar Rum köylerine ve civar ormanlara firar ederek saklanmalarına binaen kalmışlar, peyderpey toplatılarak sevk edilecektir.
Fatsa	194	1.145	194	945	200	Kalanlar malul ve çocuk olanlardan ibarettir.
Yekûn	4.351	27.453	4.229	25.476	1.977	

Tablo 1: Kazalardan Sevk Edilen/Edilmeyen Nüfus⁷⁴

Tablodan da anlaşılacağı üzere sevk sırasında Canik sancağında 27.453 Ermeni bulunmaktaydı. Bunlardan 1.977 nüfus asker ailesi, çocuk, kadın, sanat ve ticaret erbabından oldukları için sevke tabi tutulmamış veya sayılarının az olması sebebiyle Müslüman köylere yerleştirilmişlerdir. Yaklaşık 332 nüfus sevk esnasında kaçarak ormanlarda ve muhtelif yerlerde gizlenmişlerdir. Bunlardan başka firar eden 479 kişi sonradan ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Sevk edildikten sonra bir yolunu bulup geri dönenler de olmuştur.⁷⁶ Sevk sırasında Canik ve

74 BOA, DH. EUM. 2. Şb., 73/53.

75 BOA, DH. ŞFR, 505/46; DH. EUM. 2. Şb., 74/33.

76 BOA, DH. ŞFR, 502/122.

civarında sahipsiz kalan 662'den fazla Ermeni çocuktan 561'i varlıklı kişilerin himayesine verilmiştir. Kalan 101 çocuktan bir kısmının Darüleytama verilmesi planlanmıştır.⁷⁷ Erkekleri sevk edilen Ermeni kadın ve kızlarından ihtiyaç sahiplerine muhacirin tahsisatından yardım yapılmıştır. Bu kadınlardan ve kızlardan ihtida edip Müslümanlarla evlenenler de olmuştur.⁷⁸ Bunların dışında terzihanede ve inşaatta çalışanlardan kalmalarında sakınca görülen 305 kişi Ünye'den amele taburlarıyla Sivas'a, 305 kişi de Samsun'dan Tokat'a gönderilmişlerdir.⁷⁹ Çarşamba'da sevk işlemlerinin yürütülmesinde ihmali ve kusuru bulunanlarla,⁸⁰ rüşvet aldıkları tespit edilen üç kişi Divân-ı Harbe verilmiştir.⁸¹

Doğu vilayetlerinde yüzde yirmiden daha az bir nüfusa sahip olmalarına rağmen bölgede hâkim unsur olduklarını iddia eden Ermeniler, çok abartılı rakamlar ileri sürmüşlerdir.⁸² İleri sürdükleri rakamların asılsız olduğu anlaşılınca, gerçek rakamlarla aradaki farkın Türkler tarafından katledildiği iddiasını dillendirmişlerdir.⁸³

Ermeni Patrikhanesi'nin Şubat 1913-Ağustos 1915 nüfus sayımına göre Canik sancağındaki Ermeni nüfusu şöyleydi.

Kaza	Ermeni Nüfusu
Samsun	5.315
Bafra	2.035
Çarşamba	13.316
Terme	3.427
Ünye	7.700
Fatsa	1.330
Toplam	33.123

Tablo 2: Ermeni Patrikhanesine Göre Canik Sancağında 1913-1915 Ermeni Nüfusu⁸⁴

77 BOA, DH. ŞFR, 504/18.

78 BOA, DH. ŞFR, 535/67; DH. ŞFR, 537/18.

79 BOA, DH. ŞFR, 54/439.

80 DH. ŞFR, 54/301.

81 BOA, İ. DH., 1515/61; DH. ŞFR, 481/32-1; DH. ŞFR, 510/61; BEO, 4368/327560.

82 Justin McCarthy, "Kim Başlattı," *Ermeni Soykırımı İddiaları*, Derleyen: Mustafa Çalık, (Ankara: Cedit Neşriyat 2013), 29.

83 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 85; Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları*, (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık 2006), 33-37.

84 Raymond H. Kevorkian, Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, (İstanbul: Aras Yayıncılık 2012), 62.

Patrikhane istatistiklerine göre 1914 senesinde Ermeni nüfusunun 35.907 olduğu belirtilmiştir.⁸⁵ Patrikhanenin verdiği rakama göre Ermeni nüfusunun oranı yüzde dokuz kadardır. Resmi rakamlara göre ise 1914 senesinde sancağın nüfusu şu şekildeydi.

Kaza	Müslüman	Rum	Ermeni	Diğer
Canik (Samsun)	44.992	54.709	4.791	
Ünye	58.351	5.251	5.861	
Bafra	48.944	30.838	1.735	
Fatsa	35.678	3.026	1.250	
Çarşamba	54.353	3.948	10.820	
Terme	23.632	967	2.601	
Toplam	265.950	98.739	27.058	1.545
Tamamı	399.292			

Tablo 3:1914 Senesinde Canik Sancağının Nüfusu⁸⁶

Sancağın 399.292 olan toplam nüfusu içinde Ermenilerin oranı %6,7 olduğu anlaşılmaktadır.

3. Rumların Pontus Macerası

Pontus, Yunan dilinde Karadeniz'e verilen isimdir. Rumların diriltmeyi hayal ettikleri Pontus, Anadolu'nun kuzey doğusunda Batum'dan Kızılırmak'ın döküldüğü yere kadar uzanan, Trabzon ile Samsun'u kapsayan, Amasya'nın tamamını, Sivas'ı kısmen içine alan bölgenin eski adıdır.⁸⁷

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasına ve Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama amaçlarına alet olan Rumlar, Paris'te Pontus Milli Meclisi tarafından hazırlanan haritada, sınırları Samsun'dan Sinop ve Zonguldak'a kadar olan sahil ile İskilip, Osmancık ve Yozgat'ı da kapsayacak şekilde belirlenen bir Pontus cumhuriyeti kurma hevesine düşmüşlerdir.⁸⁸

85 Raymond H. Kevorkian, Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, 199.

86 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (İstanbul: Timaş Yayınları 2010), 388.

87 BOA, HR. İM, 63/18-4-5. 5 Aralık 1922.

88 BOA, HR. İM, 63/18-4-5. 5 Aralık 1922; Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, 51-53, 61-63; Mehmet Okur, "Millî Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri," *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, (Mayıs-Kasım 2002): 103.

Kendilerine tanınan imtiyazlardan yararlanan Rum Kilisesi, Anadolu'daki Rumlar arasında "Helenizim/Yunanlılık" fikrinin tohumlarını ekmeğe başlamıştır. Yunanistan'dan getirilen öğretmenler vasıtasıyla ve kiliseler, metropolitler, cemiyetler, kulüpler aracılığıyla bu fikri yerleştirmeye çalışmışlardır. Kiliselerin başına getirilen şeklen ruhani, gerçekte siyasi memurlar memleketin başına daima felaketler açmak için çalışmışlardır. 1904 senesinde Merzifon'daki Amerikan Kolejinde Samsun civarından Sivas, Akdağmadeni'ne kadar uzanan bölgeye yayılmış olan *Pontus Rum Cemiyeti* adıyla bir örgüt kurulmuştur.⁸⁹ Pontus Cemiyeti'nin gayesi, Batum'dan İnebolu'ya kadar olan bölgede başkenti Samsun olmak üzere bağımsız bir *Pontus Cumhuriyeti* kurmaktır. Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde kurdukları cemiyetler sayesinde Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini daha rahat planlamışlardır.⁹⁰ Yirmi yaşına giren her Rum genci bu cemiyetin silahlı bir neferi olarak görülmekte, kendisine verilen görevi yapmaktan kaçınanlar idama varan cezalara çarptırılmaktaydılar.⁹¹

Rumlar Pontuscu emellerini gerçekleştirmek için siyasi ve sosyal alanlarda faaliyetlerde bulunmak üzere değişik isimlerle birçok cemiyetler kurmuşlardır. Bunlardan biri 1908 senesinde kurulan ve Ünye, Fatsa, Çarşamba, Bafra gibi Karadeniz sahilindeki kazalarda şubeleri bulunan *Meşru Müdafaa Cemiyeti*dir.⁹² Pontus İlhak ve İstiklal Komitesi adına çalışmakta olan cemiyetler, milli emellerini gerçekleştirmek için Rumları silahlandırarak, cephane temin ederek çeteleri harekete geçirmek için çalışmaktadırlar.⁹³ Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı *Rum Göçmenler Cemiyeti* adıyla kurulmuş örgütün Samsun şube başkanlığını ise Rum Metropolit Vekili Eftimos Zilos yürütmektedir.⁹⁴ Rum ve Yunan örgütleriyle haberleşmek üzere Samsun'da *Mukaddes Rum Anadolu Cemiyeti* yanında Rum gençlerini kendi emelleri doğrultusunda yetiştirmek ve eğitmek için de teşkilatlar kurmuşlardır.⁹⁵

Samsun'da 1908'da kurdukları *Teceddüd-i İhya Cemiyeti*'nin kuruluşunu tebrik için Pontus Cemiyeti Reisi Papa Dovilos ve kâtip Meymuoğlu uzunca

89 Mehmet Öz, "Merzifon," içinde *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2004): 244.

90 BOA, DH. ŞFR, 96/233; DH. ŞFR, 96/234.

91 "Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor," 2, Türk Petrol Vakfı, 225.

92 Bu cemiyete girenlere Hz. İsa, Vatan, Pontus ve Millet adına yemin ettirilerek, cemiyete kutsiyet kazandırılmaktaydı, bk. "Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor," 2, Türk Petrol Vakfı, 226.

93 BOA, DH. ŞFR, 102/88; HR. SYS, 2386/19; DH.EUM. 3.Şb., 8/51; BEO, 305/22822; Yusuf Gedikli, *Pontus Meselesi*, İstanbul: İz Yayıncılık 2009), 91-101; Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, (Trabzon: Serander Yayınları 2001), 51-56.

94 "Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor," 2, Türk Petrol Vakfı, 225; Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, 52.

95 Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, 125, 128-129.

bir tebrik mektubu kaleme almışlardır. Bu tebrik-namede Rumların nasıl birlik-beraberlik ve dayanışma içinde olduklarına, daha güçlü organize olmaları konusunda cesaretlendirici tavsiyelere yer verilmiştir.⁹⁶ Diğer taraftan 1910'da *Pontus* adıyla neşretmeye başladıkları risalede, Yunanlılık fikriyle dolu öğretmenlerin yazılarıyla Rum yetiştirdikleri gençleri memleketin her tarafına dağıtmışlardır.⁹⁷

Canik Mebusu Emin, Sinop Mebusu Şevket ve Bursa Mebusu Necati beylerden kurulan komisyonun *Pontus Macerası* başlığıyla hazırladığı raporda, I. Dünya savaşının sona ermesinden sonra asırlardan beri Türklerin himayesinde huzur içerisinde yaşayan gayrimüslim unsurların gerçek niyetlerini açığa çıkardıkları, Karadeniz sahilindeki Rumların yeni bir Yunanistan hayaliyle Pontus Hükûmeti kurmak için çalıştıkları, bizzat Pontuscuların imzalarını taşıyan belgelerle ortaya konulmuştur.⁹⁸

4. Rumların Nüfuslarını Artırma Çabaları

Nüfus istatistikleri özellikle Rumlar ve Ermeniler tarafından siyasi amaçlara alet edilmiştir. Pontuscu Rumlar, bölgede demografik üstünlüğe sahip olduklarına dair iddialarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Bu iddialarını gerçekleştirmek için bir yandan bölgedeki Türk nüfusunu katletmek ve göçe zorlamak suretiyle azaltmaya çalışırken, diğer yandan bölgeye Rum göçlerini teşvik etmişlerdir. Gerek Osmanlı sınırları dâhilindeki gerek Osmanlı sınırları dışındaki Rumlar, özellikle Samsun, Trabzon ve İzmir civarına yerleştirilmek üzere planlı bir göçe tabi tutulmuşlardır. Kaçak yollarla gidenler dışında ticaret gibi bahanelerle seyahat belgesi talebinde bulunanlar olmuştur. Fakat özellikle asker olabilecek yaştakilere Yunanlılara yardım ihtimaline karşı izin verilmemiştir.⁹⁹

96 BOA, HR. İM, 63/18-7-8.

97 BOA, HR. İM, 63/18-7-8.

98 BOA, HR. İM, 63/-18; BOA, DH. ŞFR, 96/234.

99 BOA, DH. KMS, 54/33.

Samsun ve Civarında Ermeni ve Rumların Faaliyetleri (1880-1920)

1906-1907 senesinde Canik sancağındaki nüfus içinde Rumların nüfusu şöyledir:

İdari Bölge	Müslüman		Rum		Ermeni	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Canik sancağı	130.267	122.690	47.750	43.468	12.006	10.124
	252.957		91.218		22.130	
Genel Toplam	366.305					

Tablo 4: 1906 Senesi Canik Sancağının Nüfus Yapısı¹⁰⁰

Bu verilere göre Rumların nüfusu %24,9 civarındadır.

Rumlar, nüfuslarını artırmak için bir yıl içinde Samsun'a burada evi ve arazileri bulunmayan 30 bin Hristiyan getirmişlerdir. Getirdikleri bu nüfusa rağmen 1908 senesinde Samsun'daki nüfusları 180 bin Müslümana karşılık, ancak 60 bine olabilmıştır.¹⁰¹ Bu yaklaşık %30'lük bir oranı ifade etmektedir.

1914 senesinde Canik sancağının toplam 391.747 olan nüfusu içindeki sayıları 98.739'dir.¹⁰² Bu da %25'lik bir orana karşılık gelmektedir.

Yapılan nüfus istatistiklerinden vilayet genelinde yüzde otuzdan daha az bir nüfusa sahip oldukları ortada iken, Rum Patrikhanesi Osmanlı Devleti'nin elli senedir Rumları göçe zorladığını, bunların dönüşlerine izin verildiği takdirde nüfuslarının yüzde yetmişlere çıkacağını iddia etmiştir. Bir taraftan da propaganda faaliyetleriyle ve paralar dağıtarak Rusya'daki Rumların Karadeniz sahiline göçlerini hızlandırmaya çalışmışlardır. İngilizlerin ve Yunan komiserinin de gayretiyle Rusya'daki Rumlar, Trabzon ve Canik sahillerine davet edilerek, Pontus hayali etrafında birleştirmeye çalışmışlardır.¹⁰³ Gümüşhane'ye kadar olan yerlerin Pontus teşkilâtına dâhil edilmesini kararlaştırmış olan Rumlar ve Ermeniler, bölgedeki gayrimüslim nüfusu artırmak için Rumları göçe teşvik etmişlerdir.¹⁰⁴

100 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, 340.

101 Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, 125.

102 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, 388.

103 BOA, DH. KMS, 53/2-92; BOA, DH. KMS, 53/3-15; Mehmet Okur, "Venizelos'un "Pontus Komposu:" Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı," *Karadeniz (Black Sea)* 12 (Yıl: 3/2011): 13.

104 BOA, DH. ŞFR, 102/88.

5. Rumların Çetecilik Faaliyetleri

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Karadeniz’de bir Rum Pontus Devleti kurma hayaliyle, tarihin derinliklerine gömülmüş Pontus’u ihya etme hevesine kapılan Rumlar, örgütlenmeye ve çeteler oluşturmaya başlamışlardır. Paris’teki Rum heyeti temsilcisi Arastidi ve Giresun’da Kaptan Yorgi Paşa’nın oğlu Kostanti’nin de dâhil olduğu bir Rum cemiyeti teşkil etmişlerdir. Samsun metropoliti bölgedeki Rumları örgütlemek için Trabzon’a gitmiş ve burada bir hafta kaldıktan sonra dönüşte Giresun’a da uğrayarak buradaki Rumlarla görüşmelerde bulunmuştur.¹⁰⁵ Ayrıca Pontus hükûmeti için çalıştıkları belirlenen şahısların takibi, ifsatlarına, teşkilatlanmalarına ve silahlanmalarına meydan verilmemesi için yerel idarecilere emirler gönderilmiş,¹⁰⁶ Rumların faaliyetlerine karşı, halkın ileri gelenleri tarafından *Trabzon Müdafaa-yı Hukuk-i Milliye Cemiyeti* adıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.¹⁰⁷

Diğer taraftan kurdukları yardım dernekleri vasıtasıyla topladıkları paralarla çetecilere silah temin etmişlerdir.¹⁰⁸ İstanbul’daki Fener Rum Patrikhanesi ve ona bağlı kiliseler, Karadeniz Bölgesi’nde bulunan Rum okullarını ve kiliselerini silah ve teçhizat deposuna dönüştürmüştür. On beş binden fazla Rus tüfeği, yirmi bine yakın rovelver, bomba ve ateşli silah depolamışlardır. Bu silâhlar, I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti’nin seferberlik çağrısına uymayan ve çeteler oluşturan Rum gençlerine ve asker kaçaklarına dağıtılmıştır.¹⁰⁹

Pontus Örgütü’ne bağlı faaliyet gösteren Rum çeteleri de Ermeniler gibi cephe gerisindeki savunmasız Türk köylerine saldırmışlardır. Her türlü vahşeti işlemekten kaçınmayan bu çeteler, faaliyetlerini daha çok Ünye, Terme, Çarşamba, Samsun, Bafra, Havza, Lâdik, Vezirköprü, Amasya, Merzifon, Tokat ve civarında yoğunlaştırmışlardır.¹¹⁰

105 BOA, DH. ŞFR, 616/95.

106 BOA, DH. ŞFR, 105/20.

107 BOA, DH. ŞFR, 616/95.

108 Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi* (TBMM Sanat ve Yayın Kurulu, 1995), 130-131; Taner Aslan, “Hamid Paşa’nın Van Valiliği Sırasında Ermeni Meselesi (1883-1887),” *Ermeni Araştırmaları* 66 (2020): 76, 86, 95.

1911-1912 yıllarında Samsun’a gelen İngiliz istihbarat subayı William John Childs Rumların, başkenti Konstantinopolis olan Yunan imparatorluğunu yeniden kurmak için çalıştıklarını ve kahvehanelerde çocuklara bile yardım toplattıklarını belirtmektedir, bkz. William John Childs, *Yürüyerek Anadolu Samsun-Halep, 1911-1912* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 26-27.

109 BOA, DH. ŞFR, 102/88.

110 Kurt, *Pontus Meselesi*, 188; Bünyamin Kocaoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Samsun, 15. Fırkanın Samsun’daki Faaliyetleri (1919-1921)* (Samsun: Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2008), 92.

Rusların 1916'da Trabzon'u işgali üzerine Ruslarla işbirliği içinde bulunmalarını, casusluk ve çete faaliyetlerini dikkate alan Osmanlı Hükümeti, sahildeki Rumların iç bölgelere sevkini kararlaştırmıştır. Bu karara binaen 1917 senesinde özellikle eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun olduğu Samsun ve Giresun dolaylarındaki Rumlar, arkasından Bafra, Çarşamba ve Ünye'de yaşayanlar kafieler halinde ve müfrezeler nezaretinde Sivas, Tokat, Kastamonu, Çorum, Yozgat ve Ankara'ya sevk edilmişlerdir.¹¹¹ Böylece Canik sancağında bulunan 98 bin Rum'un 62 bini göç ettirilmiştir.¹¹² Sevkten kaçanlar Rum çetelerine katılmışlardır. Sevk edilenler de 1918 yılı sonlarına doğru geri dönmeye başlamışlardır. Göçle azalan bölgedeki çete faaliyetleri, mütarekeden sonra tekrar artmaya başlamıştır.¹¹³

Mütarekeden sonra Osmanlı askeri gücünün sınırlandırılması ve silahlarının alınması ayrıca İngilizlerin de desteği çetelerin faaliyetlerini artırmalarına imkân vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne çektiği telgrafta, mütarekeden sonra Rumların Yunanlılık milli emelleri ile şımardıklarını, bölgede Pontus hükümetinin kurulması gibi bir safсата etrafında toplandıklarını, Samsun'daki Rum komitesi ve Rum metropoliti Germanos tarafından sevk ve idare edilen çetelerin bir plan çerçevesinde siyasi bir şekil aldıklarını bildirmiştir.¹¹⁴ Bu sebeple 24 Mayıs 1919'da Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği yazıda çetelere karşı gerek görülmesi halinde 15. Kolordu'nun takviye edilmesini bildirmiştir.¹¹⁵

I. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir problem haline gelen Rum çetecileri, 1919'dan sonra gerçekleştirdiği eylemleri artırmış ve 1922 yılı sonuna kadar katliamlarına devam ettirmişlerdir. Pontus hareketinin ortadan kaldırıldığı tarihe kadar Samsun ve civarında 1.817 kişiyi katletmişlerdir.¹¹⁶ Rum çetelerinin Bafra, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Vezirköprü, Lâdik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa ve Zara civarındaki sayıları Rum göçenlerinin ve köylülerinin katılımıyla 25 bine çıkmıştır. Emir-komuta çerçevesinde hareket eden, eğitilmiş liderler tarafından idare edilen çeteler yol kesmek, köylere baskın düzenlemek, dağa adam kaldırmak, fidye

111 BOA, DH. ŞFR, 542/116; DH. ŞFR, 70/182; DH. ŞFR, 544/70; Ahmet Efiloğlu, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918* (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011), 293, 310; Cenk Demir, "Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34/2 (2019): 450.

112 Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 80.

113 BOA, DH. ŞFR, 548/1; DH. ŞFR, 544/70; Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 82.

114 Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 119.

115 Recep Karacakaya, *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, 330.

116 Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 125.

almak, posta arabalarına saldırmak, işkence ve katliam şeklinde eylemler gerçekleştirmişlerdir.¹¹⁷

Rum çetelerinin yoğun oldukları kazalardan biri Bafra idi. Bafra civarındaki bazı köylerde Ermenilerle karışık, bazılarında müstakil yaşadıkları çok sayıda köy bulunmaktaydı. Bu köyler şunlardı:

Bakırınarı	Bozmelik	Kale	Gazibeyli
Ledros	Osmanbeyli	Hartı	Şurumlu
Çırıklar	Karaköy	Derbent	Lengerli
Beyler	Aktekke	Uşağı	Kaydvelaye
Dikencik	Darboğaz	Hotma	Orfanos
Yekdirilmegun	Âğırılı	Köseli	Canikliyurdu
Barani	Artuklu	Akçaalan	Pireyurdu
Açmaçam	Kirazlı	Kapukaya	Kösedik
Köseköy	Ağırılıköseli	Kostanti	İnözü
Kozalak	Yaylazenbil	Çıklık	Sofuçukur
Kayacıkdır	Karapınar	Balıklar	İkiztepe
Maalli	Alpagut	Gökçe	Suçıkar
İlyas	Almamak	Kavakluca	Boyyalıca
Çavalha	Kocainegazi	Müderriş Gediği	Kovanlık
Asar	Kolasbaşı	Selam Alibey	Kuşlugan
Kuzköy	Gelek	Aynderesi	Meydancık
Haberlik	Karacalu	Akgünü	Çeyulubediş

Tablo 5: Bafra'da Rumların Müstakil-Ermenilerle Karışık Yaşadıkları Köyler¹¹⁸

Bafra'ya bağlı Nebiyan Dağı civarındaki on yedi Rum köyündeki 8.612 nüfus içinden 1.500 kişilik bir çete kurulmuştur. Rum çeteciler ilk olarak Kasnakçı köyünden iki Müslümanı sırt sırta bağlayarak diri diri yakmışlardır. Karşılaştıkları iki askeri ve tarlasında çalışan bir çiftçiyi katletmişlerdir. Arkasından Müslüman köylerine baskın yaparak daha büyük facialara başlamışlardır.¹¹⁹

117 Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 120.

118 BOA, DH. SNH. THR, 82/69-10-11.

119 Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, 189, 240.

Bafra'ya bağlı Çağşur köyünü altı yüz adamıyla basan Kuru Gökçe köyünden Andon isimli Rum eşkıyası köylülerden bir kısmını kurşuna dizmiş, köyü bombalamış ve çocuk kadın demeden halkı ateşe atarak yakmıştır.¹²⁰ Altı yaşından altmış yaşına kadar masumun hedef alındığı baskında otuzu erkek, yirmi altısı kadın olmak üzere elli altı kişi şehit edilmiş, sekizi erkek, on ikisi kadın olmak üzere yirmi kişi de yaralanmıştır.¹²¹ Olay yerinde yapılan tahkikatta altmış yedi kişinin katledildiği tespit edilmiş, kucağında iki yaşında çocuğuyla kaçarken şehit edilen bir de kadın cesedi bulunmuştur.¹²² Askeri raporlara göre saldırılarda biri jandarma çavuşu, dördü er olmak üzere hayatını kaybedenlerin iki yüz civarında olduğu kaydedilmiştir.¹²³ Rum eşkıyaları Koşaca köyünde de aynı vahşeti işlemişlerdir. Boyalı, Türkmenler, Kasnakçı, Kuşkapanı, İnözü, ve Çiniler köylerine gerçekleştirdikleri baskınlarda üç yüz atmış yedi Müslümanı katletmişlerdir. Baskınlardan kurtulanlar başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır.¹²⁴ Bundan başka Elmazsa, Çalköy, Terzili, Engiz, İnegazi köylerinde yüz doksan iki ev yakmışlardır. Böylece Nebiyan Dağı'ndaki çetelerinin yaktıkları köy sayısı beş yüzü bulmuştur.¹²⁵ Resmi kayıtlara göre 1914-1920 yılı sonuna kadar Nebiyan çetesi beş yüzü aşkın Müslüman katletmiştir. Resmi kayıtlara girmeyenler de eklendiğinde altı yüzden fazla kişiyi katletmiş,¹²⁶ evleri yakmış, halkın paralarını, hayvanlarını (at, öküz, koyun, inek) ve mallarını gasp etmişlerdir.¹²⁷

Samsun merkezi, Pontus Rumları ve kurdukları çeteler için daha ziyade sevk ve idare fonksiyonu görmüştür. Rum çetecilerinin burada gerçekleştirdikleri en korkunç olaylardan biri Güney ve Bilarca/Beylerce ile Duayeri'nde işledikleri katliamdır. Güney ve Bilarca köylerinde kadın erkek ayırımı yapmadan, kucaktaki bebekten seksen yaşındaki ihtiyara kadar yirmi dört Müslüman şehit edilmiştir.¹²⁸ Duayeri'nde ise Samsun'un Kabibaşalan köyü Müslümanları Koruluk köyünden Haşarı isimli bir eşkıya tarafından pusuya düşürülen kırk elli kadar masum Müslümanın yirmisi şehit olmuş, bir o kadarı da yaralanmıştır.¹²⁹ 1920 sonuna kadar çeteciler tarafından beş yüz Müslüman evi yakılmış, elli bir Müslüman şehit edilmiştir.¹³⁰ Kocadağ eteklerinde

120 BOA, DH. ŞFR, 569/16. 19 Ekim 1917; DH.EUM.6.Şb., 27/10-7.

121 BOA, DH.EUM.6.Şb., 27/10.

122 BOA, DH.EUM.6.Şb., 27/10-8.

123 BOA, DH.EUM.6.Şb., 27/10-15.

124 Kurt, *Pontus Meselesi*, 189; Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 77.

125 Kurt, *Pontus Meselesi*, 190.

126 Kurt, *Pontus Meselesi*, 191.

127 Kurt, *Pontus Meselesi*, 192, 217-226; Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 118-119.

128 Kurt, *Pontus Meselesi*, 246.

129 Kurt, *Pontus Meselesi*, 246, 251-254.

130 Kurt, *Pontus Meselesi*, 189, 246, 249, 251-254.

toplandıklarını haber alan askerlerle çatışmaya girerek sekiz neferi şehit etmiş, üçünü yaralayıp kaçımlardır.¹³¹

Çarşamba ve Terme'de eşkıyalık yapan çetelerin önemli bir kısmı Ermenilerden oluşuyordu. 1915 yılı başlarında Ermeniler müstakil olarak Terme'nin Kocamanbaşı, Alemdağı, Soğaluca köylerinde, Rumlar ise Çangeriş, Limandere ve Kızıllağaç köylerinde oturmaktadırlar.¹³² Mütareke sonrasında Ermeniler ve Rumlar ortak düşman olarak gördükleri Türklere karşı eşkıyalık faaliyetlerine hız vererek birbirlerine destek olmuşlardır.¹³³ Rum ve Ermeni çeteler 1920 yılında Terme'nin Doğanavcı, Kocaman, Bazlamaç ve Alemdağ köylerinde, adam öldürme, gasp, hırsızlık yol kesme gibi birçok olaylar gerçekleştirmişlerdir.¹³⁴ Tüccarların deve kervanlarını basarak mallarına el koymuşlardır. Bafra'ya gitmekte olan deve kervanı yirmi kadar Rum eşkıyası, Çarşamba'dan Samsun'a gitmekte olan deve kervanı da yüz kadar Rum eşkıyası tarafından basılmış, mallarına gasp edilmiştir.¹³⁵ Terme'ye düşman kayıklarıyla gelen bir miktar silahlı eşkıya, köyleri basarak, bazı şahısları beraberinde götürmüşlerdir.¹³⁶ Terme ile Çarşamba arasında yirmi kişilik Rum çetesiyle müfreze arasında çıkan çatışmada eşkıyanın bir kısmı atlarını bırakarak kaçmak zorunda kalmıştır.¹³⁷

Çeteciler hava şartları elverişli olduğunda nehir yolunu kullanarak da kayıklarla baskınlara gitmişler, köylere ve karakollara saldırılarda bulunmuşlardır. Saldırıya giderken kullandıkları bir kayık Terme'nin ırmak ağzında bulunmuştur.¹³⁸ Canik sancağında faaliyet gösteren çete reisleriyle maiyetleri ve taşıdıkları silahlar, dolaştıkları mevkiiler tespit edilerek, bunlara karşı önlem alınmaya çalışılmıştır.¹³⁹ Halkta korku ve panik oluşturan, emniyet ve huzuru bozan çetecilerin yakalanması için yoğun çaba gösterilmiştir.¹⁴⁰ Yakalanan 287 Rum eşkıyası yargılanmak üzere Amasya'ya divan-ı harbe götürülmüşlerdir.¹⁴¹ Eşkıya tehdidi sebebiyle emniyet ve huzur bozulduğundan köylerden öşür tahsil edilemez hale gelmiştir.¹⁴² Dağlarda ve ormanlarda barınan Rum çeteleri,

131 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-1.

132 BOA, DH. SNH. THR, 82/69-10-11.

133 Kurt, *Pontus Meselesi*, 257-261.

134 Kurt, *Pontus Meselesi*, 261.

135 BOA, DH. EUM. AYŞ, 3/8.

136 BOA, DH. ŞFR, 562/82.

137 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 30/7-2.

138 BOA, DH. EUM. 3. Şb., 27/60.

139 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-8; BOA, HR. İM, 13/25.

140 BOA, DH. ŞFR, 582/73; DH. EUM. AYŞ, 3/80; DH. EUM. AYŞ, 5/32.

141 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-2.

142 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 28/1-2; BCA, 30-18-1-1-4-55-7.

yaşamın güçleştiği kış mevsiminde aşağılara inmek zorunda kalmışlardır. Ünye, Terme ve Çarşamba civarında eşkıyalık yapan sekiz yüz Rum kazalara inmişler, baharla birlikte geniş çaplı bir saldırı için Samsun ve havalisine yeni kuvvetler sevk etmeyi planlamışlardır.¹⁴³ Pontus çeteleri tarafından 1920 yılı sonuna kadar Terme ve Çarşamba bölgesinde on beş Türk katledilmiş, üç yüz otuz beş ev, iki cami, iki okul yirmi dört samanlık toplam üç yüz seksen iki bina yakılmıştır.¹⁴⁴ Ayrıca iki öldürme, üç çiftlik yakılması, iki ırza geçme ve yüz kadar hırsızlık ve gasp olayı gerçekleştirmişlerdir.¹⁴⁵ Terme’de ise 1920 sonuna kadar altı olaya karışan çetelerin yirmi yedisinden on üçü Rum, on dördü Ermeni’dir.¹⁴⁶

Devleti uzun süre uğraştıran Pontus çetelerinin isyanları, bunları himaye eden devletlerin baskılarına aldırmayan TBMM Hükümeti’nin kararlı mücadelesi sonucunda 1923 yılında tamamen bastırılmıştır.

6. Samsun Civarında Faaliyet Gösteren Ermeni Rum Çeteleri

Bölge, coğrafi yapısı itibarıyla eşkıyanın barınmasına elverişli olması sebebiyle çok sayıda Ermeni ve Rum çetesinin faaliyetine sahne olmuştur. Bunların mevcut askerle takibi ve ortadan kaldırılabilmesi mümkün olmadığı belirtilerek jandarma ve asker takviyesi talep edilmiştir.¹⁴⁷ Bu çetelerin isimleri, eylem alanları, eleman sayıları ve kullandıkları silahlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla çeteler hakkında şu bilgiler verilmektedir.

143 BCA, 30-10 109/724-3-2.

144 Rahmi Apak, *Türk İstiklal Harbi (1919-1921) VI* (Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, 1964), 142; Kurt, *Pontus Meselesi*, 257, 311-312.

145 Kurt, *Pontus Meselesi*, 257.

146 Kurt, *Pontus Meselesi*, 257-261.

147 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-4.

Çetenin adı	Faaliyet alanı	Eleman Sayısı	Silahları
Rum Çeteleri			
Deli Andon çetesi	Kurugökçe, Karacadağ, Bafra civarı	79	Japon ve beylik tüfekleri, el bombaları
Todori çetesi	Elmalıköy, İçpınar ve Kocadağ civarı	20	Rus ve Japon silahları
Yorgi oğlu Kara İlya çetesi	Nebıyan, İsa Gölü ve Kocadağ civarı	26	Japon silahları
Bayol çetesi	Ayı Tepesi, Kara Perçin, Kumak, Halimalan	12	Muhtelif silahlar
Çimenli Dimit çetesinin	Çarşamba Samsun üzeri Arucak, Hanuk Dağı havalisi	30	Japon tüfekleriyle, el bombaları
Aristi Çetesi	Çamalan Tepesi, Hanuk Dağı cihetleri	9	Japon silahları
İstavri çetesi	Şecadaş, Kumak havalisi	6	Japon silahları
Kosti	Belirtilmemiş	16	Japon silahları
Madyos Çetesi	Bayırköy, Sarı Kilise	50	Bilinmiyor
Yesif Çetesi	Çengir, Babilköy	16	Japon, Bulgar, Mavzer
Milletbaşı Heci Savaoğlu	Lâdik, Çarşamba, Samsun'un Arucak, Sarı Kilise havalisi	11	Japon silahları
Kondik çetesi	Demirci Suyu Çelikalan Setrenç Dağı cihetleri	15	Japon silahları
Varton Çetesi	Kocadağ Ömer Gölü havalisi	15	Japon silahları
Makaryos Çetesi	Kavak, Erbaa, Lâdik cihetleri	15	Martin, Mavzer ve Japon
Kurugökçeli Andon		25-50 arası	
Kel Yordu	Çarşamba, Ezman köyü	-	Muhtelif
Anasti çetesi	Çarşamba, Çamalan	-	Muhtelif
Yağbasanlı çetesi	Çarşamba, Yağbasan	-	Muhtelif
Dimit çetesi	Çarşamba	-	Muhtelif
Mumcuoğulları çetesi	Çarşamba, Kestanepınarı	-	Muhtelif
Ermeni Çeteleri			
Şirak çetesi	Ordu kazası ve civarı		
Avram çetesi	Çarşamba, Taşlıyatak civarı	50	Mavzer
Agyos çetesi	Çarşamba, Çakmak Dağı civarı	42 (12'si İslam)	Mavzer
Marasoğulları çetesi	Çarşamba, Kapıkaya	18	

Samsun ve Civarında Ermeni ve Rumların Faaliyetleri (1880-1920)

Çetenin adı	Faaliyet alanı	Eleman Sayısı	Silahları
Yozgatlı Kafilesi	Çarşamba Kapıkaya	45	Mavzer tüfeği
Öküzoğulları çetesi	Çarşamba, Kurşunlu köyü	-	Muhtelif
Abraham Çetesi	Çarşamba, Çamalan	-	Çoğu mavzer
Bölükbaşı Ohannes Çetesi	Çarşamba, Katranlı ve civarı	-	Mavzer
Mireslibey Çetesi	Mireslibey ve sahili civarı	-	Mavzer
Karagözoğlu Haçik çetesi	Çarşamba, Uyuzlu, Kabalak, Çoban Yatağı	50	Japon
Kerakosoğlu Amansor	Çarşamba, Canik yolu civarı	20-30	Japon
Tanas Damadı Aristi çetesi	Miliç arkası Akçay ve Cılavur, Derman civarları	-	Japon
Yozgatlı Kara Haçik çetesi	Çarşamba, Kınalık Dağları	60-70	Japon

Tablo 6: Samsun Civarında Faaliyet Gösteren Ermeni-Rum Çeteler¹⁴⁸

Merkez Mıntıka ve Mülkiye	Eşkya Reisleri	Maiyetleri	Silahları	Faaliyet Alanları
Samsun	15	238	Çoğu Japon, Osmanlı mavzeri, Yunan Gravros silahları	Ayıdağı, Arucak, Sarı Kilise, Çamalan, Sarteç Dağı, Kocadağ, Nebiyan ve Bafra civarı
Bafra	13	Her birinin 40-50 maiyeti vardır	-	Bafra civarında ve Samsun'un batısında
Çarşamba	15	30-50 nefer		Samsun'un Arucak havalisiyle Çarşamba dahilinde
Terme	6	30-50 nefer		Ünye-Terme havalisi
Giresun	3	15	-	-
Ordu	1	20	-	-
Canik sancağı dahilinde faaliyet gösteren çetelerin hülasasıdır.				

Tablo 7: Sancaktaki Çetelerin Eleman Sayısı ve Faaliyet Alanları¹⁴⁹

148 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-8-10.

149 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-8-10.

Kaza	Çetenin Adı	Faaliyet Sahası
Samsun	Güllüce Köylü Hristo	Kavak, Karlı
	Koruluk Köylü Haşarı	Badırlı
	Sinemataş'tan İstaposoğlu İstatyos	Tekkeköy
	Anastasoğlu Yakof ve adamları	Gökçeğiz
	Çullu Lefter ve adamları	Üçanlar
	Entimos, Nikola Oğlu İstil ve adamları	Rum Teknecik
Çarşamba	Tekfurlu Kara Artinoğlu Orrosa	Töngel ve Kazanculu
	Kabacevizli Sarı Ohannes	Eynel köyü
	Kabacevizli Cempik ve beraberindekiler	Kapukaya ve Balahur köyleri
	Ernikli Apyon	Çamalan köyü
	Töngelbaşı Ovdedis	Koldere köyü
	Bedros	Fal köyü
	Serob, Atan, Erfest, Hırant, Mihail, Kara Haçık, Sarı Haçık ve arkadaşları	Çarşamba-Terme havalisindeki köyler ¹⁵⁰
Terme	Çangeriş'ten Manşer, Sarı Yani, Kara Yani, Anastas ve Kocaman köylü Artin	Ünye'nin Samardana köyü
	Ünye Kiraztepelı Yavaş Çakır, Hristo, Nikola	Ünye Yolu
	Ünye Derebaşı'ndan Hariko ve yandaşları	
	Limandere'den Trabzonluoğlu Hacı Sava Ünye Çakal köyünden Moris	Terme'nin Koçhan köyü
	Terme'nin Alemdağ köyünden Madiloğlu Artin ve beraberindekiler	Bazlamaç köyü
	Terme Alemdağı'ndan Papasoğlu Stefan ve adamları	Alemdağ köyü

Tablo 8: Rum Çeteleri ve Faaliyet Alanları¹⁵¹

Tablodaki verilerden Samsun kazasında on beş, Bafra'da on üç, Çarşamba'da on beş, Ünye ve Terme kazalarında altı, Giresun'da üç, Ordu'da bir çete faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Canik havalisinde faaliyet gösteren çeteler Bafra'dan Giresun'a kadar sahil şeridinde özellikle dağlık bölgeleri mekân tutmuşlardır. Çetelerin Osmanlı martini ve mavzer silahlara sahip oldukları ve Rus bombası taşıdıkları tespit edilmiştir.¹⁵² Ayrıca Japon tüfeği, mavzer, Yunan silahları ve el bombası dahil her türlü silaha sahip bulunmaktadır.¹⁵³ Ermeni çetelere silah temininde İngiliz ve Amerika'nın

150 Yusuf Gedikli, *Pontus Meselesi*, İstanbul: İz Yayıncılık 2009), 312-313.

151 Gedikli, *Pontus Meselesi*, 315.

152 BOA, DH. ŞFR, 555/42.

153 BOA, DH. EUM. 6. Şb., 24/31-2-10; BOA, DH. EUM. EMN 88/33.

da yardımları olmuştur. Merzifon ve Samsun civarına İngiliz askerlerinin koruması altında her gün on-on beş araba içeriği bilinmeyen sandıklarda silah taşınmıştır.¹⁵⁴

7. Rusların Ermeni ve Rum Çetelerle İlişkileri

Rusya için sıcak denizlere inmek siyasi, tarihi ve iktisadi bir zorunluluk idi. Bu hedefe ulaşmanın yollarından birisi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından geçiyordu. Bu sebeple imparatorluk bünyesindeki Slavları ve Ermenileri isyana teşvik etmek ve onları desteklemek bu süreci hızlandıracak önemli bir etken olarak görülüyordu. Dolayısıyla Rusya'nın imparatorluk içindeki Ermeni ve Rum komitacılarını desteklemesini bu açıdan değerlendirmek daha isabetli olacaktır.¹⁵⁵ Bu siyasetin gereği olarak Ruslar, Ermeni meselesinin ortaya çıkmasıyla birlikte, Ermeni komitacılarının himayesi, askeri eğitim verilmesi ve silahlandırılmaları gibi konularda gizli açık yardımlarda bulunmuştur.¹⁵⁶

Bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmayı hayal eden Ermenilerin umutları I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha da artmıştır. Zira savaş sonunda parçalanacak olan Osmanlı toprakları üzerinde bu ideallerini gerçekleştirebileceklerini düşünüyorlardı. Bu yüzden Rus topraklarında yaşayan 150 bin Ermeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş halinde olduğu Rus ordusuna katılmıştır.¹⁵⁷ Öte yandan Ermeni komitacıları, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın yanında savaşmak için gönüllü birlikler oluşturmuş,¹⁵⁸ doğu vilayetlerinde katliamda bulunmuş, masum halktan yüzlercesini evleriyle yakmışlardır.¹⁵⁹

Rusya'da önemli bir nüfusa sahip olan Ermeniler, buradaki silah fabrikalarından temin ettikleri silahları Türkiye'deki arkadaşlarına

154 BOA, DH. KMS, 53-1/41.

155 Erol Kürkcüoğlu, "Çarlık Rusya'sının 19. Yüzyıldaki Ermeni Politikası ve Erzurum İsyanı (20 Haziran 1890)," 221.

156 Ermenilerin Rusların Kontrolüne nasıl girdikleri ve Müslüman köylerinde işledikleri katliamlar için bkz. Yusuf Sarımay, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)," *Akademik Bakış 2* (Yaz 2008): 69-105. Rus-Ermeni ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz., *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1921) I-III* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2006). Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, 113; Mehmet Perinçek, *Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni (Taşnaklardan ASALA'ya Yeni Belgelerle)* (İstanbul: Kaynak Yayınları 2015), 95-161; Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, çev. Mehmet Tuncel, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006): 199-200.

157 George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*, çev. Ender Abadoğlu, Ohannes Kılıçdağı (İstanbul: Aras Yayıncılık 2011), 242.

158 Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, 174.

159 BOA, HR. SYS, 2872/2.

göndermişlerdir.¹⁶⁰ Giresun'da Rus vapurlarından çıkarılırken düşen saman balyalarının içinden ortalığa silahlar saçılmış, dört yüz kadar silaha el konulmuştur.¹⁶¹

Rus iskelelerinden hareket eden Ermeni ve Rum çetecileri eylemlerde bulunmak üzere motorlarla Trabzon ve Canik sahillerine çıkararak eşkıyalıklarda bulunmuşlardır.¹⁶²

Ermeni komitacıları göçmen kimlikleri¹⁶³ ve yerel kıyafetlerle (Laz kıyafeti) sahile çıkmışlardır.¹⁶⁴ Silahlı üç yüz kadar Ermeni firarisinin yerel kıyafetlerle Rus iskelelerinden Trabzon ile Kastamonu arasında sahile çıkacakları ihbar edilmiştir. Takip için kiralanan kayıklarla sahil kontrol edilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁵ Alınan tedbirlere rağmen sahile çıkan Rum eşkıyası Terme'nin Çangeriş köyüne girmiş, jandarma tarafından kuşatılmıştır.¹⁶⁶ Firari çete üyelerinin altmış kadarı Terme, Çarşamba ve Ünye'de ele geçirilmiştir. Osmanlı Hükûmetinin Rusya'dan gelecek yardımları engellemek için Ermenilerin Rusya'ya gidip gelmelerini yasaklamasına ve alınan önlemlere rağmen çete üyeleri kaçak yollarla Rusya'dan silah ve cephane getirmeye devam etmişlerdir. Çünkü Trabzon'dan Samsun'a kadar kilometrelerce uzunluktaki sahilin kontrol edilmesine kayıklar yeterli gelmemiş,¹⁶⁷ istimbob gibi süratli deniz araçları temin edilemediğinden Ermeni ve Rum çeteler daha rahat hareket imkânı bulmuşlardır.¹⁶⁸

Diğer taraftan Rus harp gemilerinden 17 Ağustos 1917'de Terme'ye çıkarılan ve bunlara katılan yerli Rum ve Ermeni eşkıyaları kasabada büyük bir kıyım gerçekleştirmişlerdir. Kasaba tamamıyla tamamen yağmalanmış, resmi daireler, mektep ve hastaneler yakılmış, hayvanlar ve gasp edilen eşyalar gemilere yüklenmiş, halktan yirmi bir kişi şehit edilmiştir. Rusya'nın bizzat yardımıyla gerçekleştirilen ve savaş hukukuyla bağdaşmayan bu baskında kasabaya verilen zararın Ruslar tarafından karşılanması istenmiştir.¹⁶⁹ Rus torpidolarıyla gelerek Terme'nin Kumcağız köyü karakoluna gece baskın

160 Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, 15.

161 Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, 14.

162 BOA, DH. KMS, 49/2-2.

163 BOA, HR. TH, 327/87.

164 BOA, DH. TMİK. S, 46/51.

165 Kiralanan 20 kayıktan her birine aylık 750 kuruştan toplam 15.000 kuruş ödeme yapılmıştır.

166 BOA, DH. KMS, 49/2-2.

167 BOA, A. MKT. MHM, 664/16.

168 BOA, DH. KMS, 53/3.

169 BOA, DH. İ. UM. EK, 24/64-2; HR. HMŞ. İSO, 221/21.

düzenleyen elli kadar Ermeni çete elemanı, torpidolardan gönderilen sandallarla karanlıktan yararlanarak kaçmışlardır.¹⁷⁰ Düşman donanmasından Terme'ye çıkarılan silahlı Rum ve Ermeni eşkıyaları bazı köylüleri esir almışlardır.¹⁷¹ Rus torpidoları Rum çetecileri için Bafra sahiline miktarı tespit edilemeyecek kadar çok silah çıkarmışlardır.¹⁷² Pontus gerilla hareketinin en önemli çete reislerinden olan Vasil Usta, Rusların desteğiyle silahlı çete kurmuş, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁷³

Ermeni çetecileri Ruslarla iş birliği sayesinde isyanlarını daha etkin sürdürebilmişlerdir. Gerekliğinde onların hücum birliği olarak hareket etmişler, gerektiğinde cephe gerisinde kalan halka saldırılarda bulunmuşlar, telefon-telgraf hatlarını keserek haberleşmeyi ve cepheye gönderilen yardımları engellemişlerdir.¹⁷⁴

Ruslar Ermenileri Osmanlı Devleti'ni yıkmanın ve topraklarını işgal etmenin aracı olarak kullanırken, Ermeniler de parçalanmış Osmanlı topraklarında bağımsız Ermenistan'ın kuruluşuna Rusya'nın yardım edeceğini düşünüyorlardı. Yanıldıklarını ancak Rusların çekilmesinden sonra anlamışlardır.¹⁷⁵ Sadece Ruslar değil, Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik eden diğer Avrupa devletleri de onlara verdikleri sözlerde durmamışlardır. Âdeta "kusura bakmayın, bize pahalıya mal olmaya başladınız. Bundan sonra kendi işinizi kendiniz çözersiniz" demişlerdir.¹⁷⁶

8. Pontus Meselesinin Sonu

Mütarekeden sonra Rum çetelerine karşı daha etkin mücadele için 1920'de kurulan Merkez Ordusu, Karadeniz Bölgesi'nde sayıları 25 bine ulaşan Rum çetelerini ortadan kaldırmak için harekâta başlamıştır.¹⁷⁷ Yunan donanmasının 1921'de İnebolu'yu bombalaması ve karaya asker çıkarma ihtimaline karşı Karadeniz sahili harp bölgesi ilan edilmiştir. Rumların silahlarını teslimden kaçınması, eşkıya çetelerinin her geçen gün artması, hükûmeti bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu çerçevede sahil savunmasında bulunan müfrezelerin

170 BOA, HR. SYS, 2097/20.

171 BOA, DH. ŞFR, 562/82.

172 BOA, DH. ŞFR, 540/77.

173 Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi," *Toplum ve Bilim* 43/44 (Güz 1988/Kış 1989): 38-39.

174 McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, 203.

175 McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, 200.

176 McCarthy, *Osmanlı'ya Veda*, 229.

177 Çapa, *Pontus Meselesi*, 115.

arkasını emniyete almak üzere eli silah tutabilecek yaştaki (15-50) Rumların ikinci defa¹⁷⁸ bölgeden uzaklaştırılmalarına karar verilmiştir.¹⁷⁹ Samsun civarından 27.995 Rum Sivas, Tokat, Yozgat, Çorum civarına sevk edilmiştir.¹⁸⁰ Bütün çağrılara rağmen dağlarda kalan çetelerin imhası için başlayan harekât, nihayet 17 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın Pontus ve Samsun civarında mücadelenin başarıya ulaştığını ve Rum teşkilatının çürüyüp dağıtıldığını bildirmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece Pontus meselesi tamamen ortadan kaldırılmış, 11.198 çeteci ölü, 10.886 çeteci sağ ele geçirilmiştir.¹⁸¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Pontus teşkilatı mensuplarından suçlu olanların İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmalarını kararlaştırmıştır. Muhakeme için Millet Meclisi tarafından lağvedilen Sivas'taki İstiklal Mahkemesi'nin üyelerinden Canik mebusu Emin Efendi'nin reis, Sinop mebusu Şevket ve Bursa mebusu Necati Efendi Amasya ve Samsun'da görevlendirilmiştir.¹⁸² Samsun, Trabzon, Ünye, Terme, Ordu, Fatsa Merzifon ve Akdağmadeni Pontuscularından aralarında Samsun metropolitenin de bulunduğu kişiler, Amasya İstiklal Mahkemesinde yargılanmışlardır. Suçlu bulunanlardan yüz yirmi altısı vicahen, elli ikisi gıyaben idama, kırk kişi de değişik cezalara çarptırılmıştır.¹⁸³ 20 Ekim 1920-15 Mart 1921 arasında casusluk, eşkıyayı himaye ve yardım, silah temin etmek, firar, çetelere katılmak ve Pontusculuk gibi suçlardan dört yüz elli dört Rum yargılanmıştır.¹⁸⁴ 23 Temmuz 1921'de oluşturulan Samsun İstiklal Mahkemesi'ne, Sivas'tan Giresun'a kadar olan bölgede gerçekleştirilen olaylara adı karışan 2.420 kişi getirilmiştir. Bunlardan üç yüz doksan beşi suçsuz bulunmuş, yüz otuz yedisi gıyaben, toplam altı yüz yirmi iki kişi idama mahkûm edilmiş, bir kısmı başka cezalara çarptırılmıştır. 10 Ekim 1921 tarihine kadar üçü Müslüman, yüz yetmiş dördü Rum yüz yetmiş yedi kişi idam edilmiştir.¹⁸⁵

Böylece garip bir tesadüf olarak bir zamanlar Pontus hükûmetinin merkezi olan Amasya, hayalperest Pontuscular için idamlarına hükmedilen bir şehir olmuştur.¹⁸⁶

178 Birincisi Rusya'nın 1916'da Trabzon'u işgali üzerine iç bölgelere sevk edilmişlerdi.

179 Kurt, *Pontus Meselesi*, 387-389.

180 Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 139-140.

181 Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 154-155.

182 BCA, 30-18-1-1-3-18-10; BOA. HR. İM, 63/18-40-41.

183 BOA. HR. İM, 63/18-39; Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi," 68.

184 Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 157-158.

185 BOA. HR. İM, 63/18-40-41, Hadiye Yılmaz, *Dünden Bugüne Pontus Macerası*, 158.

186 BOA. HR. İM, 63/18-39; Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi," 68.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde millet-i sadıka/sadık tebaa olarak yaşayan devlet kademesinde önemli makamlara getirilen Ermeniler, bir kısım Avrupa devletlerinin teşviki ve desteği ile Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devleti kurmak hevesiyle harekete geçmişlerdir. Yurt içinde ve dışında kurdukları silahlı örgütlerle 1890 yılından itibaren silahlı eylemlere başlamışlardır. Rumlar da Osmanlı devletinde imtiyazlı bir azınlık olmuş, Fenerli Rum beyleri, bakanlık, müsteşarlık, tercümanlık gibi görevler üstlenmiş bir millet iken, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Karadeniz'de bir Pontus Devleti kurma hayaline ve tarihin derinliklerine gömülmüş Pontus'u ihya etme hevesine kapılarak örgütlenmişlerdir. Değişik adlar altında kurdukları cemiyetlerle bu amaç için çalışmışlardır. Nitekim Merzifon'da bulunan Amerikan Koleji içinde örgütlenen Rumların Pontuscu hareketleri, 1904'ten itibaren Pontus Cemiyeti adını alarak bütün Karadeniz bölgesine yayılmıştır. Devlete karşı giriştikleri isyan faaliyetini propagandadan terör eylemlerine kadar her alanda sürdürmüşlerdir. Devlete başkaldıran Ermeni ve Rumlardan başta din adamı/rahipleri olmak üzere doktor, öğretmen, esnaf ve tüccar gibi her meslekten kişiler isyan hareketinin içinde yer almıştır. Ermenilerin en meşhur çetelerinin başında Minasoğlu çetesi gelmektedir. Çok sayıda elemansa sahip olan bu çete, sahil şeridi boyunca birçok baskın ve eşkıyalıklarda bulunmuştur. Avram, Agyos, Öküzoğulları, Abraham, Bölükbaşıoğlu Ohannes, Miresli Bey, Tanas Damadı Aristi, Yozgatlı Kara Haçık gibi şahısların oluşturdukları birçok irili ufaklı Ermeni komitacıları bölgede eşkıyalıklarda bulunmuşlardır. Rumların da Yesif, Varton, Madyos, İstavri, Aristi, Çimenli Dimit, Deli Andon, Kara İlya ve Todori gibi şahısların başında bulunduğu birçok çeteler eşkıyalık yapmaktadırlar.

Ermeniler ve Rumlar iki ayrı millet oldukları halde kimi zaman güçlerini birleştirerek Samsun, Çarşamba, Terme, Ünye ve civarında beraber eşkıyalık eylemlerinde bulunmuşlardır. Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde çete faaliyetlerinde bulunan hem Ermeniler hem Rumlar, Ruslardan silah ve cephane konusunda önemli yardımlar almışlardır. Dahası Rus gemileriyle Karadeniz sahiline çıktıkları gibi sıkıştıklarında bir sığınak ve hami olarak gördükleri Rusya'ya kaçmışlardır. Bunun için kimi zaman denizcilerin kayıklarını gasp etmişlerdir.

Bazen farklı kimlikler ve yerel kıyafetler giyerek sahile çıkmışlar, güvenlik güçlerinin takibinden kurtulmak için kayıklarla Rusya'ya firar etmişlerdir. Özellikle havaların sıcak olduğu mevsimlerde Terme ve civarındaki dağları ve ormanları mesken edinen çeteler, asayiş ve güvenliği bozacak, yol emniyetini ihlal edecek, haberleşmeyi kesintiye uğratabilecek sabotajlarda bulunmuşlardır.

Bizzat kaza merkezi Terme'ye baskın düzenleyip, birçok kişiyi katletmiş, binaları yakmış, gasp ve yağmalarda bulunmuşlardır. Köylere ve kasabalara düzenledikleri baskınlarda Ermeni köylülerinden yardım ve destek almışlardır. Topladıkları yardımları da silahlanmada kullanmışlardır. Osmanlı martini, mavzer, Rus, Japon ve Yunan silahları, el bombaları kullanmışlardır.

Samsun havalisinde Ermenilerin ve Pontuscu Rumların en yoğun faaliyet gösterdikleri yerler başta Kocadağ, Karacadağ, Nebiyan Dağı olmak üzere Bafra, Alaçam, Vezirköprü, Havza, Çarşamba, Terme, Lâdik, Kavak, Ünye olmuştur. Bafra civarında Nebiyan Dağı, Terme'de Alemdağ ve Çangeriş ormanları çeteciler için saklanmaya müsait yerlerin başında gelmektedir. Müslüman köylerine baskınlar yapan çeteler birçok kötülüklerde bulunmuş, halka büyük zararlar vermişlerdir. Rum köylerinde ve dağlarda gizlenen bu çeteler, Müslüman köylerini basarak yakmak, halkı katletmek ve ateşe atmak, yol kesmek, ırza geçmek, dağa adam kaldırmak ve posta arabalarını soymak gibi eylemlerde bulunmak suretiyle bölgedeki huzur ve güven ortamını ortadan kaldırmışlardır.

Güvenlik kuvvetleriyle girdikleri çatışmalarda ölü veya diri ele geçirilmişlerse de köklerinin kazınması mümkün olmamıştır. Zira bir taraftan zaptiye ve müfrezelerin yetersizliği, diğer yandan devamlı yer değiştirmeleri yakalanmalarını zorlaştırmıştır. Mevcut şartlar Osmanlı devletini bir sızı önlem almaya itmiştir. Böylece Ermeniler Sevk ve İskan Kanunu çerçevesinde bölgeden çıkarılmış, Rumlar da bölgenin güvenliği dikkate alınarak Sivas, Kastamonu, Tokat, Çorum, Çankırı ve Ankara gibi iç bölgelere sevk edilmişlerdir. Merkez Ordusunun kurulmasıyla başlatılan harekât sonucunda Pontus meselesi de bitirilmiştir. Eşkîyalıklarında ısrarcı olan pontusculardan yakalananlar ise İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılmışlardır.

Kaynakça

TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO.), 154/11534.

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO), 167/12471.

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO.), 353/26465.

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO.), 4357/326758.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 64/88.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 79-A/139-1.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 96/233.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 53/201.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 54/439.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 54/308.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 54/420.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 96/234.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH, ŞFR.), 105/20.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 102/88.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 130/3.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 136/37.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 136/60.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) 164/83.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 192/18.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 196/71.

- Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.) 200/115.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 325/137.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 481/32.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 502/122.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 504/18.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 505/46.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 510/61.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 515/25.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 535/67.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 540/77.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 544/70.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 548/1.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 555/22.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 555/42.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 562/82.
Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 569/16.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 582/73.
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 616/95.
Dahiliye Kalemi Şifre (DH. ŞFR.), 667/67.
Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 2. Şb. 4/28.
Dâhiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 2. Şb. 21/40.
Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 2. Şb. 23/12.

- Dahiliye Emniyeti Umumiye (DH. EUM.), 2. Şb. 68/56.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 2. Şb. 69/19.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 2. Şb. 73/53.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH.EUM.), 3. Şb. 8/51.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 3. Şb. 16/56.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 3. Şb. 27/60.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 6. Şb. 24/31.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 6. Şb. 28/1-2.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM.), 6. Şb. 30/7-2.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye (DH. EUM. EMN.), 88/33.
- Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH. EUM. AYŞ.), 3/8.
- Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH. EUM. AYŞ.), 3/80.
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH. EUM. AYŞ.), 4/45.
- Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH. EUM. AYŞ.), 5/32.
- Dahiliye İdare-i Umumiye (DH. İUM. EK.), 24/64-2.
- Dahiliye İdare-i Umumiye (DH. İUM.), 21-2/68.
- Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), 49/2-2.
- Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), 53/2-92.
- Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), 53/3.
- Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), 53/15.
- Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS.), 54/33.
- Dahiliye Mektubi (DH. MKT.), 50/11-17.

- Dahiliye Mektubi (DH. MKT.), 1372/42.
- Dahiliye Mektubi (DH. MKT.), 1411/110.
- Dahiliye Mektubi (DH. MKT.), 1515/58.
- Dahiliye Mektubi (DH. MKT.), 1518/11.
- Dahiliye Mektubi (DH. MKT.), 1981/4.
- Dahiliye Mektubi (DH. MKT.), 2620/73.
- Dahiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH. SN. THR.), 82/69-13.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 5/25-1.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 7/2-1.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 16/60-1.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 23/39-1.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 25/39.
- Dahiliye Tesri-i Muâmelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 38/57.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 39/13.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 40/26.
- Dahiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 46/51.
- Dahiliye Tesri-i Muâmelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 50/77.
- Dâhiliye Tesri-i Muamelat Islahat Komisyonu (DH. TMİK. M.), 177/44.
- Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMŞ. İSO.), 221/21.
- Hariciye İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.), 13/25.
- Hariciye İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.), 63/-18.
- Hariciye Siyasi (HR. SYS.), 2097/20.

- Hariciye Siyasi (HR. SYS.), 2386/19.
- Hariciye Siyasi (HR. SYS.), 2363/1.
- Hariciye Siyasi (HR. SYS.), 2436/24.
- Hariciye Siyasi (HR. SYS.), 2872/2.
- Hariciye Siyasi (HR. SYS.), 2872/3.
- Hariciye Tahrirat (HR. TH.), 200/16.
- Hariciye Tahrirat (HR. TH.), 305/77.
- Hariciye Tahrirat (HR. TH.), 327/87.
- İrade Dahiliye (İ. DH.), 1120/87547.
- İrade Hususiye (İ. HUS.), 63/65.
- Maliye Varidat Cizye Muhasebesi (ML. VRD. CMH. d.), 1196.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 198/24.
- Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası (A.MKT. MHM.), 548/30.
- Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası (A. MKT. MHM.), 664/16.
- Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası (A.MKT. MHM.), 664/7.
- Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Odası (A. MKT. MHM.), 664/11.
- Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.), 46/57-33.
- Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS.), 291/89.
- Yıldız Mütenevvia (Y.MTV.), 129/69.
- Yıldız Mütenevvia (Y.MTV.) 145/130.
- Yıldız Perakende Dahiliye (Y. PRK. DH.), 7/8.
- Yıldız Perakende Dahiliye (Y. PRK. DH.), 10/42.

Yıldız Peakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
(Y.PRK. MYD.), 17/17.

Zaptiye (ZB.), 459/8.

TC. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 30-10 109-724-3-2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 30-18-1-1-3-18-10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.), 30-18-1-1-4-55-7.

Salnameler ve Takvîm-i Vekâyi

Trabzon Vilayet Salnamesi 1286/1869, Trabzon.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1287/1870, Trabzon.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1298/1881, Trabzon.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1311/1893, Trabzon.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1321/1904, Trabzon.

Takvîm-i Vekâyi, 18 Receb 1333/19 Mayıs 1331, No: 2189.

Diğer Kaynaklar

Akçora, Ergünöz. *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*. İstanbul:
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1994.

Akşin, Sina. “Ermeni Meselesinin Genel Bir Değerlendirmesi.” *Ermeni
Araştırmaları*, Sayı: 50 (2015): 87-106.

Aktaş, Hayati. “I. Dünya Savaşı Sonrasında Karadeniz’de Bağımsız
Ermenistan Devleti Kurulması Planları.” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 62
(2019): 33-45.

- Apak, Rahmi. *Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)*. VI, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayını, 1964.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*. 1, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Aslan, Taner. "Hamid Paşa'nın Van Valiliği Sırasında Ermeni Meselesi (1883-1887)." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 66 (2020): 73-109.
- Aslan, Taner. "Van Ermeni Murahhasa Vekili Altçıyan Kırkor'un Layihası Üzerine Bazı Düşünceler." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 67 (2020): 83-114.
- Aydın, Bilgin. "Salname." *DİA* 36, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009): 51-54.
- Ayverdi, Sâmîha. *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı 2007.
- Beydilli, Kemal. "Şark Meselesi." *DİA* 38, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010): 352-357.
- Biber, Tuğba Eray. *Karadeniz Rumları ve Yunanistan (1914-1923)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- Bilgin, Süleyman; Birinci, Ali Mesut; Demircioğlu, Sezgin; Karacakaya, Recep. *Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri (1850-1923)*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.
- Binark İsmet. *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayını, 2001.
- Bournoutian, George A. *Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*. çev. Ender Abadoğlu; Ohannes Kılıçdağı, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2011.
- Çapa, Mesut. *Pontus Meselesi*. Trabzon: Serander Yayınları, 2001.
- Çiçek, Kemal. *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Dadyan, Saro. *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, İstanbul: Everest Yayınları, 2011.

- Demir, Cenk. “Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında Sinop Rumları: Tehcir ve Mübadele.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34/2 (2019): 443-474.
- Efiloğlu, Ahmet. *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011.
- Gedikli, Yusuf. *Pontus Meselesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Gust, Wolfgang. *Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-1916*. İstanbul: Belge Yayınları, 2012.
- Gül, Abdulkadir; Gökçen, Salim. *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebîler Meselesi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2010.
- Gürün, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Halaçoğlu Yusuf. *Ermenilerin Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık, 2006.
- Hatıralar, Vesikalar, Resimlerle Yakın Tarihimiz*. “Nurettin Paşa Pontuscuları Anlatıyor.” Cilt 2, Türk Petrol Vakfı, 225-226.
- John Childs, William. *Yürüyerek Anadolu Samsun-Halep 1911-1912*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- Karacakaya Recep. “I. Dünya Savaşı Yıllarında Ermeni Mezalimi (1914-1918)”. *1915’e Hapsedilen Tarih Ermeni Meselesi*. ed. Feridun Ata, Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Karacakaya, Recep. *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*. İstanbul: Gökkubbe, 2005.
- Karakoç Ercan. “Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi.” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı. 52 (2015): 85-140.
- Karakoç, Ercan. *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü (HINÇAK-TAŞNAK’tan ASALA ve JCAG-ARA’ya)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

- Karal Enver, Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943.
- Karpat Kemal Haşim. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kevoorkian, Raymond H.; Paboudjian, Paul B. *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012.
- Kodaman Bayram. "II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, (Mayıs 2010): 131-138.
- Kurt, Yılmaz. *Pontus Meselesi*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1995.
- Kürkçüoğlu, Erol. "Çarlık Rusyası'nın 19. Yüzyıldaki Ermeni Politikası ve Erzurum İsyanı (20 Haziran 1890)." *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- McCarthy, Justin. "Kim Başlattı." *Ermeni Soykırımı İddiaları*. Derleyen: Mustafa Çalık, Ankara: Cedit Neşriyat, 2013.
- McCarthy, Justin; Arslan, Esat; Taşkiran, Cemalettin; Turan, Ömer. *1915 Van'da Ermeni İsyanı*. İstanbul: Tarih Kuram Yayınları, 2015.
- McCarthy, Justin. *Osmanlı'ya Veda İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*. çev. Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.
- Okatan, Yıldırım; Kemal Saylan. "Vehib Paşa'nın Ermeni Mezalimi ile İlgili Rus Mevkidaşlarına Yazdığı Telgraflara Dair." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 66 (2020): 111-127.
- Okur, Mehmet. "Millî Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri." *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 29-30, (Yıl: 2002 Mayıs-Kasım): 101-116.
- Okur, Mehmet. "Venizelos'un "Pontus Komplosu:" Yunanistan'ın Ermenilerle İttifak Arayışı." *Karadeniz (Black Sea) Sayı: 12, (Yıl: 3/2011): 10-28*.
- Okur, Mehmet. "Millî Mücadele Döneminde Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Ermeni Faaliyetleri." *Karadeniz Tarihi Sempozyumu, 25-26 Mayıs 2005, II Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları 2007, 899-912*.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920). Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 91, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1921) I-III. Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2006.

Öke, Mim Kemal. *Ermeni Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Öz, Mehmet. “Merzifon.” *DİA* 29, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004): 243-245.

Perinçek, Mehmet. *Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni (Taşnaklardan ASALA'ya Yeni Belgelerle)*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015.

Perinçek, Mehmet. *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*. İstanbul: Kırmızıkeçi Yayınları, 2012, 174.

Sarınay, Yusuf. “Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918).” *Akademik Bakış* 1, Sayı: 2 (2008 Yaz): 69-105.

Serdar, M. Törehan. “Ermeni Sevk ve Tehcirinin Altında Yatan Nedenler.” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 52 (2015): 221-264.

Şemseddin, Sami. *Kâmusu'l-A'lâm*. 3, İstanbul: Mihran Matbaası, 1308.

Toksoy Nurcan. “1914-1918 Yıllarında Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri”. *Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*. ed. İdris Bal, Mustafa Çufalı, Ankara: Nobel Yayın, 2003.

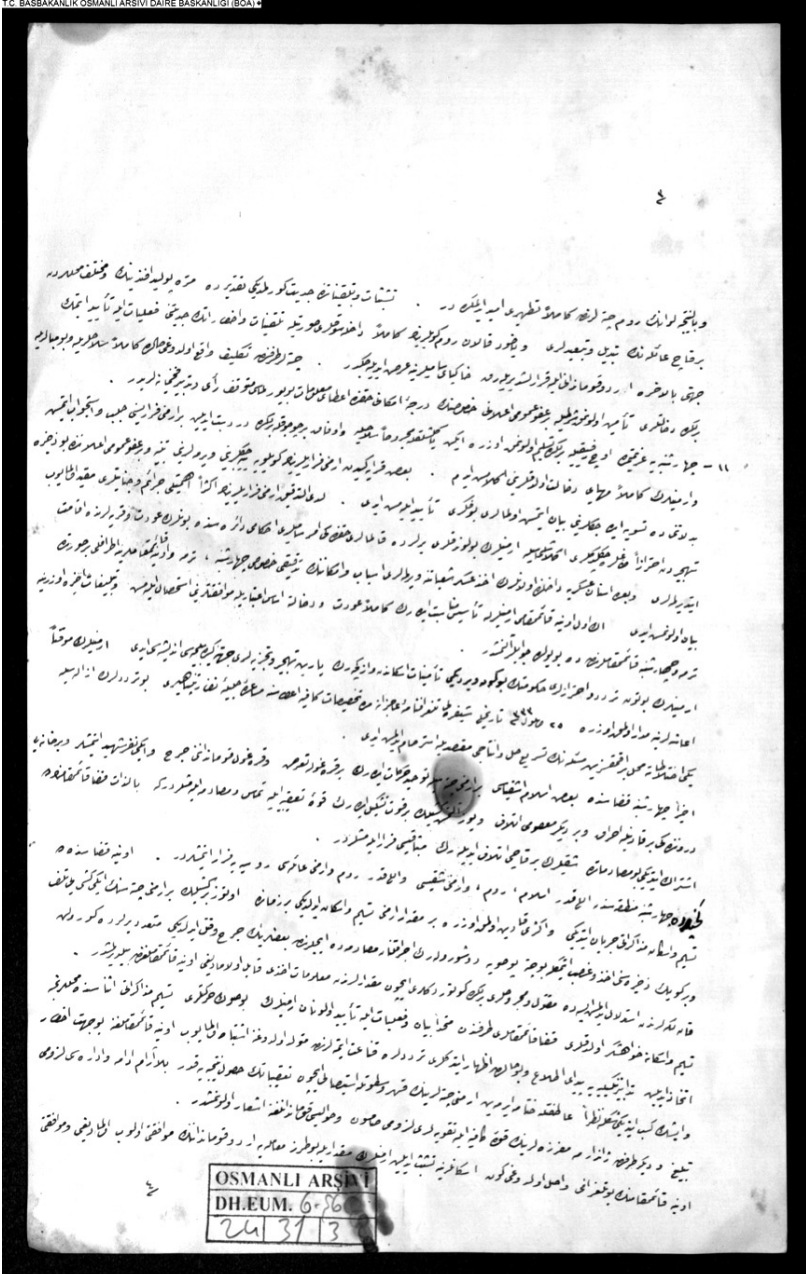
Yerasimos, Stefanos. “Pontus Meselesi.” *Toplum ve Bilim* Sayı: 43/44 (Güz 1988/Kış 1989): 33-76.

Yılmaz, Hadiye. *Dünden Bugüne Pontus Macerası*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Yolalıcı, Mehmet Emin. *XIX Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

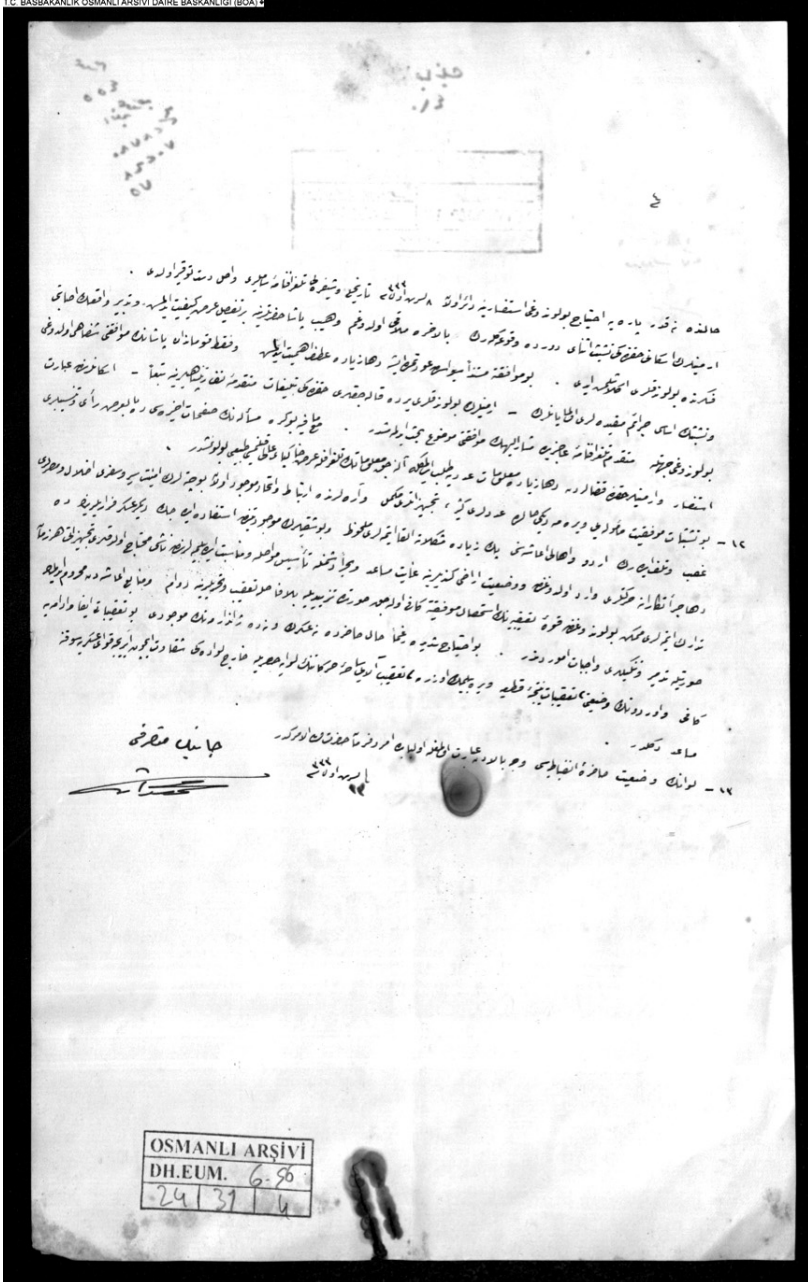

DH.EUM.6.Şb.00024.00031.003

Ek 3: Canik'te Faaliyet Gösteren Ermeni-Rum Çetelere Karşı Alınacak Tedbirler

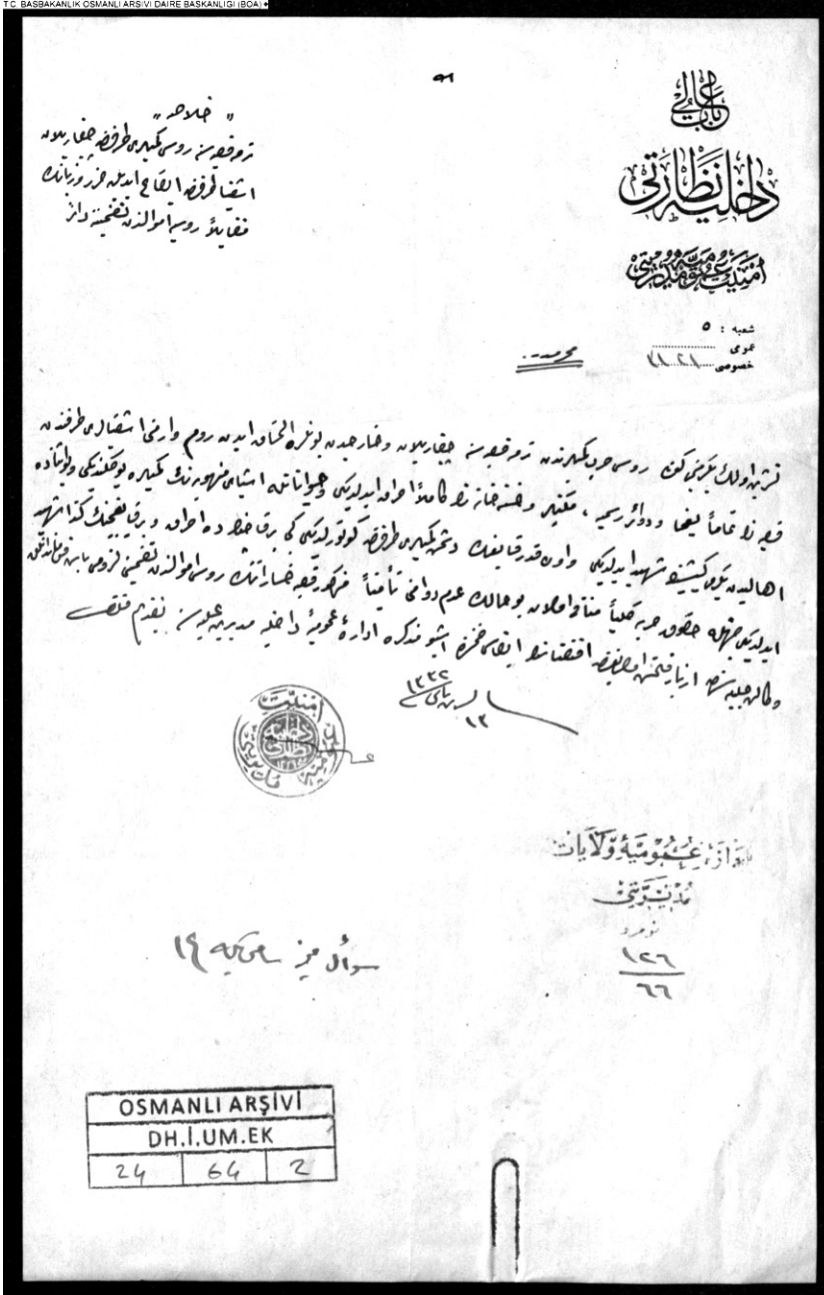
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

DH.EUM.6.Şb.00024.00031.004

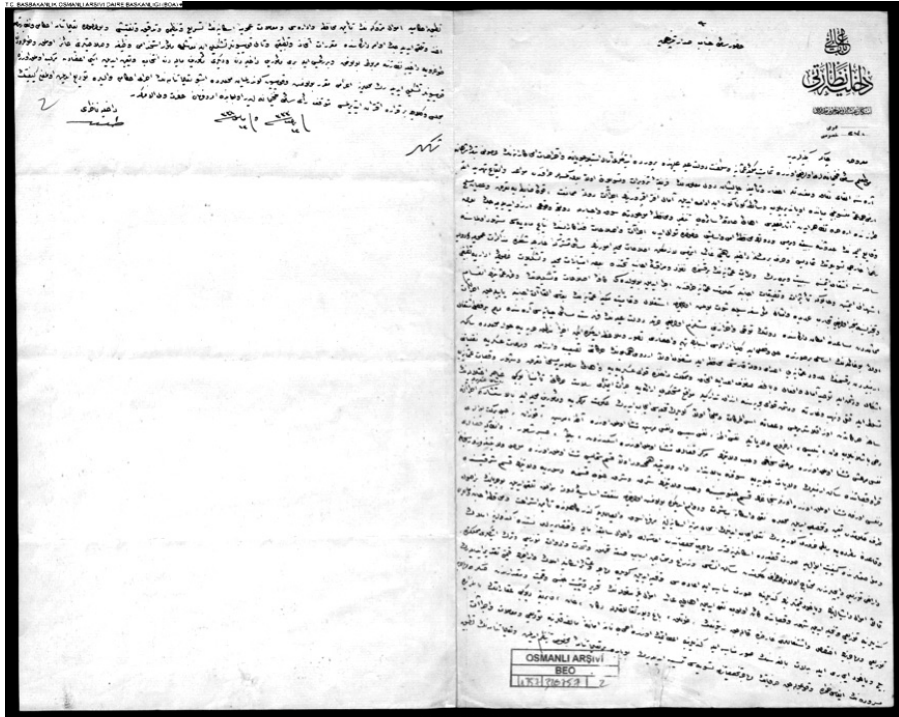
Ek 4 Canik'te Faaliyet Gösteren Ermeni-Rum Çetelere Karşı Alınacak Tedbirler

DH.İ.UM.EK.00024.00064.002

Ek 5: Terme'ye Rus gemileri tarafından çıkarılan eşkıyanın yaptıkları

BEO.004357.326758.002

Ek 6: Devlete karşı isyana kalkışan, düşmanla iş birliği yapan Ermenilerin sevk ve iskanları